Roman distins cu Prix des Romancières (2021)

POLIROM

Andreï Makine

Prietenul armean

BIBLIOTECA POLIROM

Andreï Makine

Prietenul armean

Traducere din limba franceză
de Alexandra Cozmolici

POLIROM
2022

POLIROM | Ne veți citi și mâine!

Andreï Makine, *L'ami arménien*
Copyright © Éditions Grasset & Fasquelle, 2021

© 2022 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

www.p*olirom.ro*
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9726-7
ISBN PDF: 978-973-46-9727-4
ISBN print: 978-973-46-9081-7

Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: din arhiva familiei Eugen Filimon

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

Lui Dominique Fernandez

I

„El m-a învățat să fiu cel care nu eram.“

Așa explicam în tinerețe cum întâlnirea cu Vardan m-a făcut să descopăr felul misterios și paradoxal în care se desfășoară manejul lumii.

Astăzi nu mai văd în asta enigme obscure și paradoxuri surprinzătoare, ci numai acest adevăr simplu, pe care, mulțumită lui, l-am înțeles într-un final: ne resemnăm și încetăm să-l căutăm pe acest celălalt care suntem, iar asta ne ucide cu mult înaintea morții, într-un joc de umbre, agitat și difuz, văzut ca unică existență posibilă. Existența noastră.

În seara aceea, vorbea pe un ton calm și liniștit, asemenea unui ecou înăbușit de o depărtare prea mare. Vocea lui obișnuită. Totuși, ce spunea părea să frizeze nebunia. Sau poate că voia să-și bată joc de mine? Avusesem câteodată această impresie la începutul prieteniei noastre.

— Vrei să ating cerul? Așa, cu degetele…

Am scuturat din cap, lăsând să-mi scape un hohot sfidător. Vardan a ridicat mâna și a rămas așa pentru câteva clipe, răstimp în care să pot să-i înțeleg adevărul. Văzând că tot nu pricep, mi-a explicat fără să-și poată stăpâni mirarea, într-atât i se părea cu neputință:

— Aici, la înălțimea la care suntem noi, e același aer ca printre nori, nu? Așadar, cerul începe de aici, ba şi mai de jos, chiar de la pământ, de fapt, sub tălpile noastre!

Descumpănit de argumentul lui, am fost cât pe ce să pledez pentru diferența între straturile atmosferice, cu nenumăratele lor niveluri ordonate după o etajare a cărei gradare o studiam la orele de științele naturii. Toți acei nori cirrus, nimbus și alți altocumulus…

Din fericire, m-am abținut să-l contrazic și, mulțumită acestui scurt moment de tăcere, minutele acestea aveau să se

păstreze intacte în amintirea mea, la adăpost de subtilitățile erudiției. Soarele la asfințit, calmul ultimelor zile de august, arămiul străveziu al frunzișului, cerul păstrând încă acea căldură mătăsoasă de vară târzie – și brațul acela de adolescent, degetele acelea subțiri care se întind spre azur, între dârele lăsate de trecerea unui avion. Și răsuflarea noastră tânără suspendată pe buza unei revelații modeste și amețitoare.

Cu timpul aveam să înțeleg adevărata semnificație a acestui gest. Vardan mă făcea să descopăr mult mai mult decât dacă ar fi vrut să mă surprindă cu o curiozitate atmosferică bizară. Vorbea, fără să o poată defini cu adevărat, despre o existență nouă în care gândirea noastră se sustrăgea ordinii acestei lumi și ne oferea un alt fel de a trăi și de a vedea. Rațiunea noastră se opunea acestei provocări, cu tot realismul său brutal, dar, undeva în sinea noastră, o voință misterioasă nu cerea decât să putem explora această lejeritate a cerului care tocmai se deschidea sub pașii noștri.

În orice caz, cerul acesta care atingea pământul acoperit de mucuri de țigară, de urme noroioase și de flegme mă surprindea în aceeași măsură ca revelațiile unui Copernic sau Galilei. Pe deasupra, tăriile divinizate, celebrate în toate religiile, și-au pierdut astfel aroganța lumii superioare, amestecându-se cu respirația noastră de muritori. De atunci înainte, când mă gândeam la Dumnezeu, mi-l închipuiam mai aproape de noi – o imagine atât de diferită de levitația trufașă a divinităților adorate și temute de oameni.

În amintirea mea, momentul nostru de contemplare tăcută din acea seară de august avea să închipuie un vitraliu vaporos, deopotrivă trecător și durabil, care avea să reziste îndârjitului efort al uitării în fața căreia sfârșim mereu prin a ne resemna.

Mulți ani mai târziu aveam să realizez de asemenea că, inconștient, mulțumită acelui gest al lui Vardan, brațului său subțire de adolescent, puteam înțelege fragilitatea femeilor pe care aveam să le iubesc. Da, aceste trupuri amenințate de îmbătrânire, aceste suflete prădate de vulgaritate, mărturisirile condamnate la tăcere în fața certitudinilor de neclintit ale existenței.

Mâna aceea atingând cerul avea să devină un motiv secret de a-mi păstra speranța.

Altă descoperire pe care i-o datoram lui Vardan a fost infinit mai tulburătoare. Și totuși întrucâtva asemănătoare, într-un sens, pogorârii înspre noi a orgolioasei bolte celeste, de atunci accesibilă atingerii noastre…

O femeie beată traversa calea ferată, o rețea de șine care se intersectau, se bifurcau și se pierdeau în burnița unei zile vântoase și mohorâte. Anesteziată de alcool, s-a poticnit, a încercat să-și recapete echilibrul ca nu cumva să se facă de râs în clătinarea asta comică și, într-un final, de parcă nu-i mai păsa de nimic, s-a prăbușit pe o traversă mânjită de gudron, s-a încovoiat şi s-a ghemuit asemenea unei păsări mari răsucite de durere.

Doi bărbați care mergeau în fața noastră, pe o trecere la nivel cu calea ferată, au măsurat-o din cap până-n picioare, au izbucnit în râs, iar unul dintre ei a strigat:

— Hei, Anna Karenina, ai grijă! Acuși trece expresul Moscova-Irkutsk!

Celălalt a adăugat, luând-o în tărbacă:

— Stai tu liniștit, are timp să se dezbete până tre' să-și mute curu'! Expresul trece abia peste trei ore…

Și-au văzut de drum, iar în urma lor s-au auzit câteva comentarii nerușinate, printre hohotele de râs și șuierăturile pe care le scoteau cei doi indivizi încercând să imite intrarea trenului în gară. Un crâmpei din batjocurile lor a fost rostit mai în șoaptă și am sesizat în ele nu doar disprețul, ci și mărturisirea unei dorințe înăbușite, șovăirea între atracția pe care o stârnea acest trup de femeie și vicleșugurile pe care le înșirau vorbind încifrat și cărora nu le-am priceput apropourile. În fine, ultima replică, cea mai surescitată și cumva furioasă, a fost despre gura femeii ăleia – buzele acelea rujate cu un roșu aprins, care depășea cu nerușinare conturul, de parcă erau vopsite sau pline de sânge.

Grosolănia abjectă cu care vorbeau cei doi bărbați nu mi-a îngăduit să pricep la ce se refereau cu adevărat. Am ghicit numai că gura aia întredeschisă fusese legată de dorința lor, lacomă, dar stingherită.

Aveam treisprezece ani pe-atunci. Vardan, mai pricăjit la trup, era cu un an mai mare decât mine. Trebuie că nu eram, cred, cu totul neştiutori în ce privește lucrurile care se întâmplă între un bărbat și o femeie. Mai ales că, trăind într-un orfelinat, aveam de-a face cu fete și băieți mai mari, care începeau să aibă legături trupești, pe ascuns, firește, dar fără prea multe complexe. Vorbeau despre asta cu o lăudăroșenie deșucheată și de cele mai multe ori exagerată prostește, făcându-i pe cei de vârsta mea să-și închipuie câte și mai câte.

Și totuși universul dragostei păstra încă pentru mine o rezonanță arhaică, alcătuită din imagini inefabile, plină de un sentimentalism debordând de fervoare și visare, mai ales cea a viitoarei epifanii a primului sărut…

Ce m-a surprins în ziua aceea pe traversele ude ale trecerii la nivel a fost reducerea instantanee a dragostei – și a castei așteptări a acestui „prim sărut“ – la o întrebuințare brută, la o fiziologie care m-a rănit prin caracterul ei mecanic, scârbos și frust. Cei doi bărbați păreau să considere felul ăsta de a-ți produce plăcere legitim și, pe scurt, obișnuit, cu toate că prezenta câteva inconveniente, având în vedere murdăria și presupusele boli la care se expuneau, gândeau ei, agățând o femeie de teapa asta. O dezvăluire bruscă dovedea, așadar, că gura ei rujată grosolan putea să fie folosită la o practică sexuală și să devină un orificiu utilitar, un receptacul al lubricității masculine.

Am simțit în același timp moartea celui care fusesem și zămislirea celui care avea să se nască: un bărbat viitor se trezea întinzându-și mușchii, umflându-și pieptul, iar copilul visător trebuia să-i cedeze locul, să se renege, să se deteste pentru puritatea ridicolă a visurilor sale. Și să dispară. Un val chinuitor de remușcări mi-a tăiat răsuflarea. Aveam să semăn cu cei doi trecători, solizi, foarte siguri pe forța și pe dreptul lor de a aţinti asupra femeilor – da, asupra acestei femei prăbușite lângă șine – o privire de prădător, de cuceritor căruia nu i se

poate refuza nimic. La tentația de a renaște sub această nouă identitate masculină am simţit, ca o gheară în piept, o concupiscență febrilă și rușinoasă.

Bărbații s-au îndepărtat râzând și noi aveam să îi urmăm când, dintr-odată, Vardan s-a oprit și s-a uitat la femeie cu o insistență care mi s-a părut nepotrivită. Eram destul de mari ca să știm ce fel de femeie e. Nu o dată o văzuserăm plimbându-se încolo și încoace între stația feroviară și depoul de autobuze, pe urmă strecurându-se în bufetul gării, așezându-se într-un colț, cu faţa la tejghea. Era tot timpul machiată exagerat, cu pleoapele înnegrite de la rimel și părul încrețit cu spumă de bere… Acum, așezată pe o traversă de cale ferată, cu bărbia sprijinită în palmă, de parcă o chinuia o durere de dinți, și-a desfăcut picioarele lăsându-și la vedere ciorapii cu ochiuri trase și coapsele slabe sub o fustă de satin, prea colorată și garnisită, prea subțire pentru o după-amiază răcoroasă și umedă…

Puteam cu siguranță să ne imaginăm deja ceea ce le oferea trupul ei bărbaților și, la fel ca toți adolescenții de vârsta noastră, abia ne stăpâneam nerăbdarea să devenim noi înșine bărbații aceia. Femeia aceea rătăcită printre traverse concentra în ea toată setea noastră de virilitate în pârg. Dar și dezgustul: ne compromitea aspirațiile carnale, afișând o feminitate fanată, nefiind în stare să ne stârnească nici cea mai mică fantezie amoroasă. Asta părea, un pescăruș mare, murdar, buimac și distrus. Un colier de mărgeluțe de sticlă, de un mov deschis, îi alunecase ridicol într-o parte, pe umărul dezgolit…

N-am apucat să-l avertizez pe Vardan sau să-mi exprim dezaprobarea. A înaintat, s-a aplecat și-a făcut ceea ce n-aș fi crezut cu putinţă. Cu o fermitate precaută, a prins-o pe femeie de cot, a ridicat-o încetișor, așteptând să priceapă ce avea el de gând, și-a ajutat-o să se scoale…

Fără să mă lămurească, avea să o însoțească pe necunoscuta asta care se poticnea pe tocuri, s-o îndrume spre cartierul de case din prefabricate din spatele căii ferate, spre o poartă unde părea, nedeslușit, că vrea să se îndrepte.

I-am urmat și, în clipa în care Vardan a ajutat-o să deschidă

ușa, femeia a întors capul, iar pe chipul ei desfigurat de beție și de mimica abrutizantă pe care meseria ei i-o impunea am văzut o privire surprinzător de lucidă, plină de lacrimi, oglindind o tandrețe neîncrezătoare.

Nu, n-aș fi avut niciodată curajul să fac ce-a făcut el. Mai abitir decât rușinea de-a mă apropia de prostituata asta abțiguită, ce m-ar fi făcut să mă dau înapoi ar fi fost un reflex de dezgust. Refuzul fizic de a mă atinge de „toate astea", hainele ei murdare de noroi, răsuflarea ei acră, pielea ei care, după spusele celor doi bărbați, trebuie că era prihănită, iar s-o atingi era periculos, riscai să te molipseşti... Și gura aia a cărei utilitate sexuală tocmai o pomeniseră. N-aș fi bănuit vreodată că o asemenea femeie ar putea să merite cel mai infim semn de bunătate sau de blândețe. Fie și numai mâna asta care a ajutat-o să se ridice.

A trebuit să am de-a face cu trupurile celor răniţi grav și cele ale morților, în cruda indiferență a războaielor, ca să-mi înfrâng această repulsie. Da, a trebuit, în mai multe rânduri, să fiu eu însumi redus la „toate astea", carne învinețită, plină de noroi, stârnind grimase de milă sau, mai curând, de aversiune.

Or, Vardan acționase fără ezitare și cu tăria de caracter a unui adult, a unui bărbat ce nu ia în seamă reținerile meschine pe care o asemenea femeie ar fi putut să le provoace. Ca și cum înțelesese de multă vreme caracterul esențial și sublim a ceea ce dăinuia în noi dincolo de învelișul carnal. Ca și cum, pogorându-se printre noi, păstrase înlăuntrul lui oglindirea unei lumi cu totul străine vieţii noastre pământeşti.

Câteva zile mai târziu, când traversam aceeaşi trecere la nivel cu calea ferată, pustie de data asta, a șoptit foarte încet, de-abia am reușit să-l aud:

— Dacă putem face o femeie să îndure așa ceva... mă rog, dacă putem accepta că asta e tot ce-i este dat să trăiască, atunci ce rost are să continuăm cu circul ăsta?

Era prima oară când auzeam o asemenea judecată, surprinzătoare prin forța ei radicală: durerea unei femei,

suferința sa – acceptată și îngăduită de ceilalți – condamna întreaga lume!

Fuseserăm obișnuiți, tineri fiind, să gândim prin prisma generalizărilor largi, împărțind umanitatea în clase, rase, în săraci și avuți, și să delimităm societățile în cele care evoluau spre un viitor strălucit și cele retrograde, care se puneau de-a curmezișul drumului ce ducea spre acest progres luminos. Or, ce spunea Vardan era dincolo de acest joc al antitezelor sociale. Nefericirea și degradarea unei ființe făceau inacceptabil întregul furnicar uman. Da, tot!

Felul acesta de a gândi m-a siderat prin intransigența sa nebunească, și totuși, refuzul de a accepta cufundarea în năpastă a unui singur om avea să devină cu vârsta singurul criteriu veritabil după care cântăream justețea și sinceritatea celor mai frumoase crezuri umaniste. O piatră de încercare pentru fiecare proiect mesianic, pentru fiecare cuvânt evocând „în general“ fraternitatea și milostenia.

Stranietatea lui Vardan a fost imediat remarcată – și hăituită – de către noul său anturaj, elevii de la școala noastră, celălalt furnicar guvernat de legile rivalității feroce și de disprețul pentru cei slabi.

În ziua în care a venit în școala noastră a fost încercuit, la sfârșitul orelor, în atelierul unde învățam tâmplărie. Fără să se ajungă la agresiune, a fost hărțuit cu glume, insulte și scatoalce mai mult batjocoritoare decât pline de răutate: statura pipernicită și constituţia lui bolnăvicioasă nu meritau o încăierare adevărată. Purtarea aceasta era cea obișnuită în fața unui animal fără apărare, prea delicat pentru a se opune și al cărui aspect insolit te îndemna să-l zgâlțâi, să-l tragi de urechi, să-l sperii…

Vardan rămânea nemișcat, aproape absent, aruncându-le persecutorilor o privire visătoare din străfundul ochilor săi negri, neobosindu-se măcar să-și aranjeze cămașa de care ceilalți îl trăgeau, chiräind de plăcerea de a speria și savurând sentimentul că nu-i putea pedepsi nimeni. Intuiam ce le hrănește agresivitatea: stranietatea acestui chip, delicatețea lui manierată și ochii „prea mari“, trebuie că se gândeau ei în timp ce-i făceau botezul, „cu genele prea lungi și arcuite prea frumos pentru un băiat. Ochi de fată!“.

Lipsa lui de reacție i-a exasperat până la urmă, au început să-l îmbrâncească, încercând să-l facă să se-mpiedice și să cadă, să-i dea niște scatoalce, ordonându-i:

— Dă-i drumul, zi ceva, ciripește ceva în păsărească ta împuțită! Cum se zice în armeană „o mutră împuțită de fătălău“? Ți-ai înghițit limba sau ce?

M-am băgat la mijloc când unul dintre agresori a tras o flegmă din gât și l-a scuipat pe față – nu era greu să percepi dorința de a mânji integritatea trăsăturilor sale, delicatețea sa „feminină“. Am tras o înjurătură, l-am împins pe cel care l-a

scuipat și atunci tot ce nu reuşeau să-l facă să îndure pe acest adolescent apatic – o săpuneală ca la carte – s-a răsfrânt asupra mea, într-o explozie de sălbăticie ce fusese înfrânată mai devreme.

În cartierul în care se afla orfelinatul nostru, încăierările erau dese și turbate, eram obișnuit deja. Cu un an înainte, un puști murise schilodit atroce, cu gâtul străpuns de împunsăturile unei bucăți de fier-beton ruginit… Comentariul unuia dintre băieții mai mari, rânjetul lui destins în timp ce slobozea bucățele de tutun m-au surprins cu atât mai mult prin „sfatul practic“, aproape binevoitor:

— Cretinul ăla ar fi trebuit să-și lase bărbia în piept, ar fi scăpat numai cu o zgârietură…

O asemenea indiferență în fața morții putea fi explicată, desigur, de lunga și sângeroasa istorie a revoluțiilor, represiunilor și conflictelor civile. Și de ororile ultimului război ce obișnuise țara cu ideea că viața nu valorează mare lucru. Adolescența noastră, îmi dau seama acum, se desfășura pe fundalul unei prea mari deprinderi cu suferințele îndurate sau impuse.

Era prima dată când asistam la moartea cuiva și, mai mult decât tonul nonşalant al comentariului, ceea ce mă frapase fusese urma lăsată de fier-beton pe pielea băiatului ucis: asperitățile metalului ruginit i se incrustaseră pe gât asemenea unui cuvânt indescifrabil, scris cu litere de sânge…

I-am luat apărarea lui Vardan, amintindu-mi, inconștient de bună seamă, de „cuvântul“ acela însângerat, de acea „inscripție“ care putea să sfâșie pielea foarte delicată a chipului său.

Violența celor ce tocmai îl chinuiseră s-a întors înspre mine, aşadar. Am izbutit să nu mă las pus la pământ numai datorită unui reflex bun – am avut răgazul să-mi scot cureaua. Catarama ei mare fusese „armată“: îngreunată cu o placă groasă de oțel și ascuțită ca o lamă la capăt. Am biciuit în jurul meu creând o zonă de siguranță, m-am eliberat șfichiuind brațele ce încercau să mă înșface, lovind fără milă pumnii ce se agitau în viermuiala atacului…

Trăgându-mă înapoi, l-am împins pe Vardan spre ieșire,

dându-i de înțeles că fuga era singura noastră scăpare. Ceilalți ne-au urmărit, a trebuit să-mi învârt iarăși cureaua ca să-i țin la respect și să-mi las tovarășul să câștige un avans considerabil.

Cursa noastră s-a sfârșit în cartierul numit „Fundătura Diavolului“, un loc pe care oamenii din oraș îl evitau și unde, de câteva săptămâni, ultimilor sosiți li se alăturaseră și niște armeni. În căsuțe cu plafonul jos și pereții din cărămidă arsă sau din bârne de cedru, mai multe camere fuseseră închiriate de către acești nou-veniți.

Unul dintre ei, un bătrân înalt – aveam să aflu că-l cheamă Sarven – stătea în pragul casei. Gâfâind, liota care ne urmărea s-a oprit, ținută în loc de privirea descurajatoare a bărbatului și de silueta lui de uriaș, a bătut pasul pe loc și pe urmă și-a văzut de treabă luând drumul orașului… Bătrânul ne-a salutat, pe mine în rusă, pe Vardan cu două-trei cuvinte în limba cu o sonoritate extraordinară pe care aveam s-o înțeleg și s-o iubesc curând.

Am pătruns pentru prima dată în ceea ce ceilalți locuitori ai Fundăturii numeau cu o urmă de ironie, dar nu fără afecțiune, „regatul armean“. Iar regele acestui stat efemer, era, fără urmă de îndoială, mustăciosul acesta placid şi solid numit Sarven.

După ce-a alungat agresorii fără nici un gest amenințător, s-a așezat pe o bancă, cu spatele rezemat de bârnele de lemn ale unei case unde găsise o cameră de închiriat. Pereții fuseseră încălziți de o zi încă blândă de sfârșit de vară. Deasupra capului său, o placă de ghips fusese fixată în cuie și străpunsă cu o tijă lungă de fier. Era un ceas solar pe care-l făcuse cu mâna lui, aproape la fel cu acela, avea să ne povestească într-o zi, din grădina lui din Armenia. Umbra pe care o arunca tija în mijlocul crestăturilor marca orele acelea îndepărtate ce continuau să curgă în țara lui natală.

Povestea strămutării micii lor comunități avea să se contureze, zi după zi, din mărturisire în mărturisire, din cuvinte ghicite în secrete împărtășite în șoaptă. Armenii – vreo zece cu toţii – nu ascundeau, de fapt, întru totul preferința lor pentru locul acesta rareori ales de bunăvoie. Căutaseră să nu se îndepărteze prea mult de ai lor, încarcerați în așteptarea procesului. Una din ulițele mahalalei mizere lăsa să se vadă, în depărtare, dincolo de un gard de patru metri înălțime, acoperișul roșu-închis al închisorii, ba chiar şi rândul de sus de ferestre zăbrelite.

Însă Fundătura Diavolului, cartierul acesta de la periferie și pe jumătate pustiu, le dădea armenilor posibilitatea de a găsi o locuință cu o chirie modestă, constând de cele mai multe ori dintr-o singură cameră într-una din casele acelea triste și în paragină.

Fără să se poată vorbi cu-adevărat de ospitalitate, au dat acolo de oameni în stare să-i înțeleagă. Mulți dintre locuitorii Fundăturii erau foști deținuți, aventurieri bătrâni și extenuați, niște dezrădăcinați alienați care – aşa cum se petrece deseori în Siberia – aveau drept biografie numai harta rătăcirilor lor. În locul acesta lăsat în voia sorții, micul trib venit din Caucaz care eșuase pe malurile Eniseiului nu lua seama nici la neîncrederea fățarnică a oamenilor cumsecade, nici la disprețul locuitorilor din centrul orașului. Și cu atât mai puțin la încercările celorlalți de a-i face să semene mai mult cu localnicii. Oricum, fiecare dintre așa-zișii localnici, în pribegie ei înșiși, îşi considera șederea în Fundătura Diavolului drept o simplă escală, cu toate că, pentru o parte dintre ei, avea să dureze ani întregi.

Cât despre armenii trimiși la închisoare, locuitorii Fundăturii le purtau o compasiune tăcută, dar sinceră: soarta deținuților acestora se asemăna cu propria lor viață ruinată.

Faptul că împărtășeau același destin îi ajuta să se confeseze mai uşor. Pe vremea aceea, în Rusia, oamenii se destăinuiau cu multă prudență, și totuși motivul pentru care fuseseră încarcerați avea să fie încetul cu încetul divulgat.

Cu câțiva ani în urmă, acolo, în îndepărtata și misterioasa Armenie, se comemorau cincizeci de ani de la o crimă nemaipomenită, de la o tragedie națională și, cu ocazia asta, câteva capete curajoase se gândiseră să pună bazele unei organizații clandestine și să lupte pentru a recuceri independența vechii lor patrii. Autorităților nu le-a luat mult să contraatace, tunând și fulgerând împotriva lor, cu acuzații foarte grave: propagandă naționalistă, subversiune separatistă, complot antisovietic…

Cu mintea mea de adolescent, începeam să pricep astfel cronica nenorocirilor și speranțelor armenilor – în ziare nu se vorbea deloc despre această revoltă înăbușită, dar deznodământul ei carceral nu mă surprindea: țara propovăduia unitatea nedezmințită a tuturor etniilor pe care le încorpora, iar orientările centrifuge stârneau mereu un viguros îndemn la ordine. Și, bineînțeles, o pedeapsă aspră: câțiva armeni (soți, copii, frați), vinovați de învrăjbire, fuseseră arestați și deportați la cinci mii de kilometri de Caucaz, prevenind astfel eventuala indulgență pe care le-ar fi putut-o arăta sistemul de justiție din ţinutul lor natal.

Apropiații acestor armeni încarcerați, ajungând în Fundătura Diavolului, în Siberia centrală, nădăjduiau la îndurare din partea judecătorilor, cântăreau șansa să li se acorde circumstanțe atenuante și, aducând la vorbitor niște pachete sărăcăcioase, numărau zilele de detenție „provizorie“, perioada aceasta stranie înțepenită la marginea unui verdict, pe buza lagărelor de muncă silnică.

În săptămânile următoare aveam să înțeleg ceva mai bine istoria discretei colonii armene.

Dar, în seara aceea, după încăierarea din atelierul de tâmplărie și fuga noastră spre Fundătura Diavolului, Vardan mi-a făcut cunoștință cu o doamnă în vârstă, îmbrăcată într-o rochie lungă și neagră și cu umerii înfășurați într-un șal amplu, mama lui, cu care a schimbat câteva cuvinte în limba lor muzicală. Femeia m-a privit cu recunoștință: am ghicit că prietenul meu tocmai îi povestise despre „lupta mea eroică“ împotriva opresorilor săi. Văzând zgârieturile pe care mi le lăsaseră loviturile lor pe pomeţi, a adus o sticluță și mi-a tamponat obrajii cu o bucățică de vată.

Era un parfum vechi și amăreala lui de iacint a trezit vag în mine o fericire misterioasă pe care n-o mai simțisem până atunci și care a devenit dintr-odată mai exaltantă și mai puternică decât bucuriile și plăcerile din care așteptam cu nerăbdare să cuceresc partea ce-mi revenea.

Senzația m-a tulburat, de parcă altcineva începuse să respire înlăuntrul meu! Da, cineva în stare de emoții nuanțate și subtile, incomparabile cu reflexele de brutalitate și îndârjire necesare unui adolescent pentru a supraviețui în vitregele ţinuturi siberiene.

Usturimea de pe obraz și mireasma ce mă învăluia au prelungit momentul acela care a potolit agitația bătăii și a fugii noastre. O încetineală nebănuită mi-a dat răgazul să privesc fără grabă, dintr-o perspectivă nouă și surprinzător de detașată: o vedeam pe femeia asta în haine de doliu, înaltă, impunătoare, care-mi zâmbea cu blândețe, îi intuiam inteligența ochilor negri ce mă măsurau cu tandrețe, serenitatea chipului, a cărui frumusețe părea pusă în valoare de buclele largi ale părului ei cărunt…

Îndepărtata țară din Caucaz despre care nu știam mai nimic

mi se dezvăluia în imaginație prin izul amar al parfumului și, mai mult, prin patina monturii de argint ce încastra sticluța.

Prima mea impresie din „regatul armean“ s-a păstrat într-un plan derizoriu: un val de mireasmă și această nuanță, neagră și argintie, culori ce deschideau perspectiva unui timp străvechi, cu atât mai mult cu cât nu însemnau numai simpla alăturare de culori. Obiectele pe care mi-a fost dat să le văd în „regat“ m-au surprins mereu prin aspectul lor subtil, traforat, „prea frumos“, îmi ziceam, având în vedere utilitatea redusă. Era constructivistă în care trăiam și în care totul trebuia să aibă un scop precis, o eficiență brută, făcea ca frumusețea să fie mai mult sau mai puțin de prisos și dădea întâietate materialelor sobre, lipsite de aspirație estetică, de profunzimea unei vieți revolute. Sticluța „zadarnic“ încastrată în argint părea să întrerupă curgerea timpului pe care o cunoscusem până atunci.

Pe mama lui Vardan o chema Shamiram și, după ce m-a îngrijit, mi-a vorbit într-un fel cu care nu eram obișnuit și care m-a transformat, numai prin timbrul vocii ei, în musafirul lor, conferindu-mi o poziție de adult respectabil și făcând să pară neînsemnată mizeria cumplită a bietului meu „statut social“.

— Ați dori să beți o cafea cu noi?

În asemenea măsură m-a surprins că mi s-a adresat cu „dumneavoastră“, încât puțin a lipsit să mă întorc ca să văd cine e cel căruia îi vorbește astfel. O formulă de adresare auzită într-un film istoric mi-a venit atunci în gând, dar nu am rostit-o, ceva de felul: „Aș fi onorat și bucuros!“. Dar, vai, incapabil de aceste rafinamente protocolare, n-am putut bâigui decât un „mulțumesc“ banal și stânjenit, roșind, plecând capul, însă Shamiram se-ndrepta deja spre încăperea micuță alăturată, amenajată în chip de bucătărie.

De altfel, totul fusese reamenajat în această casă pe care o închiriase împreună cu alți doi „supuși ai regatului“. Mai multe șaluri precum cel pe care-l purta erau folosite pe post de tapiserii pentru a ascunde pereții scorojiți sau pentru a acoperi puținele mobile pe care le aveau armenii, printre altele, acest culcuş alcătuit din două valize mari, patul lui Vardan…

Niște ani mai târziu, când tinerețea mea devenea din ce în ce mai itinerantă, aveam să-mi amintesc de locuința sărăcăcioasă ocupată de fugara colonie din Caucaz, de umilul lor adăpost, care, prin felul cum era decorat, arăta cu totul altfel decât casele în care trăiau vecinii lor. Șarmul său „oriental“, sau mai degrabă „teatral“, le îngăduia rezidenților în trecere să creeze iluzia confortului și aproape a opulenței, mulțumită câtorva bucățele de pânză și obiectelor puse în valoare asemenea recuzitei pe o scenă de teatru. Era o formă de artă tipică popoarelor obișnuite cu izgonirile și exodurile, obligate să-și recreeze, la nesfârșit, spațiul vital, purtându-şi patria în boccea cu ei. Da, să urce pe scena unei existențe nestatornice, să instaleze un decor în care se joacă drama exilului lor. Aceste șaluri, un teanc de cărți, un sfeșnic înnegrit de fum și, la fereastra îngustă și joasă, în loc de perdele, niște bucăți de muselină movulie, probabil vestigii ale unui proiect de croitorie întrerupt de o nouă peregrinare.

Până și vântul care făcea această țesătură subțiată să se unduiască, o adiere ușoară de sfârșit de vară, mi se părea diferit – ca și cum ar fi fost încălzit de soarele îndepărtatei Armenii…

Shamiram a intrat din nou în încăpere, cu o tavă în mână: trei ceșcuțe și ceva ce am crezut că era o vază elegantă de argint. De fapt, un ibric căruia i-am recunoscut, deja cu o tresăltare de emoție, patina, această strălucire argintie și neagră, din seria obiectelor pe care, poate în mod abuziv, le asociam din momentul acela cu „regatul armean“: pletele cărunte ale lui Shamiram, sticluța de parfum cu montura ei, moarul mat al șalurilor, acest recipient ornat cu delicate arabescuri – „prea frumos“ și care lăsa să scape vălătuci de aburi…

Nu, jumătatea de ceas pe care aveam s-o petrec în casa lor nu avea nimic afectat sau pretențios și, până la urmă, aproape că am reușit să mă simt în largul meu, în ciuda a ceea ce mi se păruse la început un ceremonial. În ciuda, de asemenea, acestui gust învăluitor și intens, atât de neobișnuit pentru mine, care, la cantina orfelinatului, nu cunoscusem drept cafea

decât un lichid de un bej lăptos, puțin grețos, pe bază de cicoare.

Din această primă conversație, descumpănit cum eram, mi-a rămas o singură imagine, luminoasă și statică, dar reținută cu forța vizuală a unei străfulgerări: în anotimpul acesta (așadar primele zile de septembrie), zicea Shamiram, văzduhul e atât de limpede, încât conturul Araratului, muntele tutelar al armenilor, se ivește cu claritatea unei picturi…

Ascultând-o, simțeam cum trupul mi-e îmbătat de adierea adusă de cărările lui înverzite, aerul înviorător și cerul acela care, după spusele lui Vardan, începea chiar de la pământ – de sub tălpile vagabonzilor.

Eram încă îmbătat de splendoarea închipuită a piscurilor și ghețarilor, când ușa ce dădea spre încăperea învecinată s-a deschis. O tânără ni s-a alăturat și apariția ei mi-a lăsat senzația că reveria continuă.

M-am gândit atunci că necunoscuta aceea, zveltă și brunetă putea fi sora mai mare a lui Vardan, într-atât se asemănau trăsăturile lor delicate. Învești mântată în negru, ca Shamiram, semăna cu una din acele „fiice ale Caucazului“, eroinele lui Lermontov sau ale tânărului Tolstoi, prințese din munți cărora ilustrațiile din cărțile noastre le creionau niște siluete longiline de gazelă și ochi enormi în care scânteiau tăciunii pasiunii…

Privirea i s-a oprit asupra mea, însă fără acea strălucire romantică tulburătoare, doar cu o undă de îngrijorare. Shamiram s-a grăbit să-i explice de ce eram acolo și, cuprinzând-o cu blândețe pe fată de mijloc, mi-a spus:

— E Gulizar a noastră… Când era mică, putea să vadă de la fereastră muntele despre care v-am povestit.

A mai spus două-trei fraze, dar nu mai eram în stare s-o ascult: până şi numele ei, Gulizar[1], era mai frumos decât tot ce cunoscusem până atunci. În pletele ei negre, o șuviță subțire complet albită, ca o dâră de zăpadă, părea să trădeze povestea unui trecut și a unei suferințe pe care nu le puteam încă descifra.

Tânăra ținea în mână un pachet, înfășurat în hârtie de ziar și legat cu o sfoară grosolană. Banalitatea unei asemenea poveri nu a făcut decât să-mi întărească certitudinea că Gulizar aparținea unei cu totul alte lumi, un univers foarte îndepărtat de această Fundătură a Diavolului și de sălbaticele noastre întinderi siberiene.

— Crezi că azi o să te lase să-l vezi? a întrebat Shamiram în rusă.

Gulizar a ezitat, pe urmă a răspuns în armeană, scuturând

ușor pachetul. Fără să pricep un cuvânt din limba asta, am avut senzația că înțeleg ce se întâmplă: în caz că întâlnirea la care se ducea nu era cu putință, avea să fie obligată să lase pachetul acela, nădăjduind că cel căruia i-l va lăsa va avea bunătatea să-l înmâneze destinatarului.

Îmi mai amintesc și că ultimele cuvinte i-au schimonosit gura într-o grimasă de revoltă reținută, dar lipsită de îngăduință. La fel i-au preschimbat și privirea, acea vâlvătaie neîmblânzită, dragă autorilor noștri romantici.

Și câtă dreptate aveau poeții aceștia! Gulizar era una dintre adevăratele „fiice ale Caucazului“ pe care o cântau în poezia lor, o fire înflăcărată și cutezătoare. Aveam să bag de seamă acest lucru într-o zi, pe o stradă din centru care ducea spre gară. Gulizar mergea pe drum, într-o solitudine visătoare ce o despărțea de trecători, părând absorbită de un gând care făcea să i se deseneze o cută micuţă între sprâncene. Am trecut la câțiva pași de ea, neîndrăznind nici să o salut și mai ales să intru în vorbă cu ea.

Îmbrăcămintea sobră, dar elegantă, mersul, frumusețea și cerceii ei lungi de argint au atras privirile indiscrete ale unui grup de bărbați care-și beau berea în picioare în fața unei cârciumi.

— Salutare, caucaziană nerușinată! i-a aruncat unul dintre ei. Vino să bei un pahar cu noi, nu-ți fie frică. Și, dacă ești drăguţă, te-oi pupa acolo unde te încingi! Ia zi!

Au râs toți, așteptându-se ca femeia să facă pe mironosiţa și să o rupă la fugă. Dar, încetinindu-și pașii și măsurându-l din cap până-n picioare pe cel care o strigase, Gulizar a răspuns fără urmă de tulburare:

— Nu, nu vreau să mă pupi, pentru că ai șapca prea mare.

Bărbatul, luat prin surprindere, și-a dus mâna la cozoroc și a întrebat bâiguind:

— Ăă, cum adică prea… mare?

— Păi da, prea mare pentru nuca-de-cocos pe care o pui înăuntru.

A plecat lăsând în urmă hohotele aprobatoare ale trupei și strigătele ofensate ale „nucii-de-cocos“.

Pe chip i-a revenit expresia atât de străină de cele tocmai

întâmplate, concentrată la singurul gând, secret și stăruitor, care o îndepărta de băutorii de bere și de strada aceasta și de această viață.

1. Nume de origine turco-persană, însemnând „obraji trandafirii“ (n.t.).

II

Prietenia care mă legase de Vardan ar fi putut să se răcească cu ușurință: nu învățam în aceeași clasă și, după ore, eu mă duceam la orfelinat, pe când el se întorcea în „regatul armean“ și-n cămăruța aceea închiriată de mama lui, Shamiram, în Fundătura Diavolului.

Rolul meu de „gardă de corp“ și-a pierdut treptat utilitatea, micii nenorociți de la școală și-au pierdut, până la urmă, interesul pentru victima lor, prea indolentă și nepăsătoare în fața provocărilor. Ba chiar s-au arătat un pic descumpăniți în fața privirii fixe, impasibile, a ochilor negri ce reflectau un univers în care ei nu existau, unde agresivitatea lor de tineri bărbați ce se iau la întrecere își pierdea cu totul prestigiul războinic.

Aerul lui absent îi îndepărta și pe cei care ar fi vrut să împărtășească o relație de camaraderie sinceră și care uneori, tulburați de detașarea lui, îl prindeau de încheieturile mâinilor și-i strigau:

— Ce ai? Ce-i cu tine, Vardan? Trezește-te!

Și plecau, conștienți că, odată „trezit“ în lumea lor, n-ar mai fi fost același.

Fiindcă nu pricepeam motivul distanțării sale solitare, începusem și eu să fiu descurajat, ca atunci când, încercând să-ți amintești un nume, abandonezi căutarea, spunându-ți că-ți va veni în minte mai târziu sau, dacă nu, poate că numele cu pricina nu e cu-adevărat important.

Nu mă lega nimic de cartierul pe care armenii îl aleseseră drept refugiu, în acea rău-famată Fundătură a Diavolului. Întâlnirea la care luasem parte, în calitate de invitat uluit și încurcat, clipa aceea când m-am simțit altul și în mod cutremurător altundeva, devenea prea încărcată de emoții și prea îmbătător de tandră, în comparaţie cu mediul în care

trăiam și unde trebuia cu orice preț să eviți să fii blând.

Un presentiment, sfios, dar înțelept, mă îndemna să nu încerc să retrăiesc acea jumătate de ceas uimitoare, să o păstrez învăluită de o aură de farmec, ca pe strălucirea luminoasă a muntelui Ararat, ca pe apariția fugitivă și aproape ireală a lui Gulizar.

Fără îndoială, aceste indicii discrete, însemnate în mintea mea fără să-mi dau seama în timpul scurtei mele vizite, mă preveneau deja că bucuria pe care o resimțisem în „regatul armean" putea să ascundă, de asemenea, o durere îngrozitoare și că era mai bine să nu mai adaug și greutatea ei vieții mele deja împovărate de privațiuni și brutalități.

După numai câteva zile, presentimentul s-a adeverit: dând peste Vardan în curtea școlii, am văzut că era pe cale să se sufoce, întâi trăgând aer cu o aviditate febrilă, pe urmă gâfâind, cu o răsuflare forțată, șuierătoare... Și-a apăsat mâna de piept, iar eu, crezând că îi este greață și-i vine să vomite, l-am dus lângă un copac. În momentul acela paloarea i s-a preschimbat în parte – niște pete roșii s-au ivit peste acea albăstreală tulburătoare ce părea să-i facă pielea străvezie...

Profesorul nostru de matematică, Ronine (un invalid care-și pierduse un braț în război), tocmai ieșea de la școală în clipa aceea și m-a ajutat să-l duc pe Vardan la cabinetul medical. După câteva minute a venit și medicul.

Am așteptat pe culoar și, când cei doi bărbați au părăsit încăperea, medicul a comentat cu privire la boala lui Vardan, vorbindu-i profesorului nostru pe un ton mai degrabă calm, ba chiar de încurajare:

— Nu, nu te teme, o să se pună imediat pe picioare. O să vezi că într-o săptămână își revine. Acum poate totuși să se ducă acasă, dacă are cine să-l însoțească. Nu, îți spun eu, nu e ceva chiar așa ieșit din comun. Mă rog, pentru oamenii din națiа lui. Cu originile și cu simptomele lui, e clar că e boala armeană[1]...

Diagnosticul lui mi s-a părut nemaipomenit de fantezist și mi-a sunat de parcă ar fi fost o glumă nu tocmai subtilă! Un tânăr armean nu putea fi atins, așadar, decât de o boală

armeană... Ca și cum un moscovit ar avea scarlatină rusească sau un berlinez s-ar procopsi cu rujeolă nemțească.

Aveam să aflu mai târziu, stând de vorbă cu mama lui Vardan, Shamiram, că această denumire, fără să fie științifică, era folosită frecvent. În felul acesta îi scutea pe neinițiați să folosească o terminologie prea savantă și, printr-o scurtătură etnică, era numit astfel unul dintre popoarele, da, armenii, care sufereau de această boală ereditară.

Profesorul nostru, Ronine, m-a rugat să-l conduc pe bolnav acasă și, ca şi cum mă înnobila încredințându-mi această responsabilitate pe care numai un adult ar putea-o îndeplini, m-a bătut pe umăr cu singura mână care-i rămăsese.

1. Febra mediteraneeană, cunoscută și drept boala armeană sau poliserozită recurentă. Este o boală inflamatorie ereditară ce afectează grupuri de populații originare din bazinul Mării Mediterane, fiind prezentă mai ales la armeni, greci, evreii aşkenazi și sefarzi, arabi şi turci (n.t.).

Prietenia mea cu Vardan a luat atunci altă întorsătură, deveneam din momentul acela străjerul vieții sale amenințate. Având în vedere lipsa mea de experiență privind relaţiile între rude apropiate, descopeream, grație armenilor, ce înseamnă o familie, o familie foarte specială, desigur, dar, tocmai din acest motiv, mai unită și mai deschisă la ideea de a accepta alături de ea un tânăr ca mine, fără nimeni pe lume și, mai ales, fără un anumit „sprijin părintesc“.

Am descoperit, de asemenea, cu prilejul acestei misiuni de a avea grijă de băiatul ăsta fragil, un avantaj mai practic, posibilitatea de a chiuli de la ore în compania lui, sub pretextul că nu se simte bine. Libertatea aceasta, sustragerea de la rutina școlară, ne făcea să pătrundem într-o nouă curgere a timpului, una în care nu era nevoie să ne „trezim“ la realitatea altora.

Cel mai adesea, Vardan nu trebuia să mintă cu privire la sănătatea lui. După un răgaz, boala lui „armeană“ se întorcea, blocându-i plămânii sau chinuindu-i articulațiile, încetinindu-i mersul și făcându-l să șchiopăteze sau, de cele mai multe ori, bobotindu-i chipul și corpul cu aceste eczeme roșiatice de care colegii noștri nu se abţineau să se arate dezgustați, luându-l în tărbacă.

— Urâtă mai e broasca asta râioasă de Caucaz, bleah! ziceau ei schimbându-și locul ca să nu se așeze la aceeași masă cu el. De unde te-ai procopsit cu râia asta armenească? Nu, nu cumva să te-apropii! Ține-ți porcăriile alea de microbi pentru tine.

Fără să știe despre ce era vorba cu adevărat, pomeneau, cu ingeniozitatea celor care vor să rănească, numele obișnuit: da, boala aşa-zisă „armeană“.

În ziua cu criza la care asistasem în curtea școlii, l-am

însoțit, așadar, acasă și i-am povestit mamei lui ce tocmai se întâmplase.

Vardan respira sacadat și nu putea vorbi. Dintr-un săculeț de voiaj, Shamiram a scos o cutie plină de pliculețe şi a preparat o poțiune pe care el a băut-o cu resemnare tăcută, fiind fără îndoială obișnuit cu genul ăsta de ritual medical. Pe urmă s-a culcat și a adormit aproape imediat. Shamiram m-a lăsat singur cu el, spunându-mi că trebuie să se ducă până la farmacie…

A fost o situație cu totul nouă pentru mine să mă pomenesc așa, veghind pe cineva foarte special, o ființă care îmi devenea dureros de apropiată în felul în care se abandonase somnului, lipsit de apărare în slăbiciunea lui dezarmată de suferind.

Trăgând cu urechea la ritmul respirației sale, m-am ridicat și, cu un vag sentiment că fac ceva interzis, am dat ocol încăperii, acest fragment umil din „regatul armean“, în care dormea prietenul meu. Nimic nu fusese clintit de la vizita mea: pe masă, lampa cu abajurul scorojit, vechiul sfeșnic, cărți, un ziar scris într-un alfabet cu litere modelate straniu. La fereastră, perdelele de muselină…

Iar lângă patul lui Shamiram, cele două fotografii vechi, ușor îngălbenite de vreme, cu numele fotografului într-un colț, în rusă, și decorate cu motive florale drăgălașe. Două portrete de familie.

M-am apropiat să văd mai bine chipurile.

Am perceput cu o incredibilă concretețe fizică senzația că m-am prăbuşit într-un timp foarte îndepărtat, am rătăcit în clipele acelea în care cele două grupuri, fiecare în fotografia sa, stăteau la pozat. Vreo opt oameni și într-o fotografie, și în cealaltă, erau așezați meticulos într-un decor de o solemnitate statuară, respectând o ordine studiată, lăsând la o parte orice frivolitate și umbră de zâmbet. Tații puteau fi recunoscuți prin poziția lor centrală de patriarhi, cu gabaritul și costumele lor cu vestă, evidențiate de strălucirea lanțului de ceas pe piept. Acești capi ai familiei tronau, cu o greutate hieratică, alături de soțiile lor, aceste brunete frumoase și planturoase, învești mântate în negru și gătite în dantele. Un tânăr (un fiu? un văr?) stătea în picioare, sprijinindu-și cotul de un postament de

înălțimea potrivită. Fetele, cópii fidele ale mamelor, se țineau de spătarul scaunului pe care erau așezați frații mai mici. Iar în fundalul decorului, împodobit cu ghirlande de trandafir și butași de viță-de-vie, se ridica umbra unui pisc pe care lucea gheața, muntele Ararat, desigur.

Din portretele acestea se desprindea un sentiment de profundă statornicie, o evocare a unor vremuri în care să fii fotografiat era un eveniment important și rar, încununare a unei etape semnificative din viață, a unei reușite profesionale clădite cu răbdare, a unui hotar al existenței demn de a fi păstrat în memoria urmașilor. Toți membrii celor două familii păreau perfect încrezători în situația lor, lăsând impresia unei poziții sociale suficient de prospere, dacă te luai numai după felul în care erau îmbrăcați și după aspectul lor „burghez“, îmi ziceam eu, neştiind cum să definesc mai bine amestecul ăsta compus din gravitatea postúrilor, calitatea veșmintelor și desăvârșita încredere în viitor… Numele fotografului, care avea sub el un mănunchi de frunze de acantă, stătea deasupra datei: 1913.

Uitându-mă din nou la oamenii aceia care mă priveau, am făcut iute un calcul al anilor care mă despărțeau de ei, aproape șaizeci! Așadar, părinții mai mult ca sigur muriseră, iar copiii probabil că mai trăiau și trebuie că semănau cu Sarven și Shamiram. Da, el trebuie că e acum bătrân, băiețelul ăsta așezat cuminte pe un scăunel îngust, îmbrăcat ca un om mare, care ține cu o expresie foarte serioasă hățurile unui cal de lemn. Iar micuța asta, înțepenită pe genunchii mamei ei și care strânge în mâini jucăria, o păpușă cu mâinile împreunate în mod curios, ca și cum s-ar ruga cu fervoare și stăruință…

— A luat păpușa aia cu ea în deșert… Datorită păpușii am reușit s-o identificăm… Altfel…

M-am întors când am auzit șușotitul lui Vardan care tocmai se trezise. Aproape imediat, făcându-i-se rău din nou, s-a sufocat, nefiind în stare să scoată din plămâni decât nişte cuvinte şuierate:

— Cât despre ceilalți, pe ei nici măcar, nici măcar…

Ușa a scârțâit și am văzut-o pe mama lui intrând în încăpere. A aruncat o privire înspre Vardan, care se ridica într-

un cot, cu chipul scuturat de spasme, încercând să-mi vorbească. Shamiram și-a închipuit, probabil, că răspunde la întrebările mele, cum mă văzuse stând acolo, alături de cele două fotografii.

— Trebuie să-l lăsaţi să se odihnească acum, mi-a zis cu o voce neobișnuit de rece. E prea obosit. Mai treceţi să-l vedeţi când se simte mai bine, da?

Am părăsit Fundătura Diavolului deopotrivă intrigat de mărturisirea întreruptă a prietenului meu și mâhnit și dezamăgit că o văzusem pe Shamiram supărată: își imaginase, probabil, că sunt un gură-spartă care, din curiozitate, i-a provocat un nou atac lui Vardan.

Și am fost foarte surprins când a doua zi, după ore, am zărit silueta lui Shamiram în fața porții. Nu venise niciodată nimeni după mine să mă ia de la ore. Mi-a vorbit pe un ton mai cald și, la fel ca prima dată, cuvintele ei mi-au dat impresia că eram foarte diferit de cel pe care și-l închipuiau alții privindu-mă.

— Am fost cam tăioasă cu dumneavoastră aseară. Îmi pare rău. Vardan mi-a explicat… Astăzi se simte mai bine. Veniți să beți o ceașcă de cafea cu noi. I-ar plăcea tare mult…

În seara aceea a început, cu adevărat, să-mi povestească despre patria ei. Vardan intervenea din când în când, încă sleit, și rarele ocazii în care vorbea, între două reprize de sufocare, aduceau poveștii lui Shamiram o autenticitate emoționantă, exprimată prin cele câteva cuvinte prețioase de care era în stare înainte de un nou acces de tuse.

Efectul cel mai percutant a ceea ce auzeam a semănat cu o creștere fulgerătoare, cu o dilatare rapidă a lumii pe care credeam că o cunosc. Un mic teritoriu sudic, pierdut undeva între coastele muntoase ale Caucazului și pe care abia reușeai să-l zărești pe hărțile noastre, această modestă „Republică Sovietică Socialistă Armenească“, năvălea dintr-odată în afara frontierelor sale pentru a ocupa, la apogeul perioadei sale de glorie, un spațiu nesfârșit, unindu-se cu litoralul Mării Mediterane, întinzându-se până la Marea Neagră și mărginind Marea Caspică. Acest regat vast domina Caucazul și Transcaucazia, întinzându-se până în Siria și Palestina, incluzând ceea ce avea să devină, într-o bună zi, Imperiul Otoman.

Această expansiune bruscă a unei țări în prezent înghesuită umil între Georgia și Azerbaidjan a devenit încă și mai uimitoare când Shamiram a început să înșire povestea poporului armean. Eram obișnuiți cu o cronologie simplă, divizată de Revoluția din Octombrie: înainte de 1917, oamenii putreziseră, generație după generație, în cruzimea sclaviei, tenebrele Evului Mediu și infernul exploatării capitaliste. După 1917, istoria își începuse marșul triumfal spre viitorul luminos al comunismului.

Or, în povestea lui Shamiram, acest decupaj istoric nu doar că devenea artificial, ci și ridicol de insuficient, de parcă, desfășurând un centimetru de croitorie, am încerca să măsurăm circumferința Pământului. Uluit, nu reușeam să rețin

înlănțuirea regatelor care, pe acest pământ antic al Armeniei, luau naștere, ajungeau la apogeu și erau spulberate sub loviturile necruțătoare ale invadatorilor. Nume enigmatice mi se amestecau în cap: regii Sardur al II-lea, Antioh al III-lea, Artaxias, Tigran cel Mare... Și povestea pe care o spunea Shamiram, această narațiune în ordine invers cronologică, continua spre secole mai îndepărtate, scoțând la iveală misteriosul Urartu[1], unde anumiți istorici plasau întemeierea poporului armean, și capitala sa, Erevan, mai veche încă decât Roma[2]! Totuși, după spusele mamei lui Vardan, poporul lor existase și dinainte de regatul Urartu, căci pentru a data geneza Armeniei trebuia să te întorci până la evuri pe care nici un istoric nu reuşise cu-adevărat să le sondeze...

La un moment dat, această cronică a devenit mitologie și ne-a dus până în vremea arcei lui Noe! Oare nu existaseră mai multe expediții arheologice foarte serioase care descoperiseră vestigiile corabiei într-o vâlcea de la poalele muntelui Ararat?

Îmbătat de această alunecare spre mit și legendă, remarcam strecurându-se totuși și informații mai puțin fabuloase. Shamiram vorbea despre alfabetul armean, alcătuit în primele secole după Hristos și despre apariția Bisericii creștine[3] pe aceste pământuri din Caucaz în perioada în care, în Europa, atâtea popoare încă orbecăiau în păgânism: europenii ăștia inculți, îmi explica ea, „luau gâtul bietelor animale, crezând că această suferință va fi pe placul zeilor setoși de sânge“.

Nu, tonul lui Shamiram nu era contaminat de vreo mândrie naționalistă, cu toate că simțeam în spatele vorbelor sale dorința de a mă convinge și a îndrepta erorile de judecată care, după ea, denaturau istoria țării sale. Spusele ei (aveam să pricep într-un final) se adresau atât mie, cât și acestui adolescent care zăcea la pat, sleit de valuri de sufocare, acest Vardan despre care descopeream că este cu mult mai vulnerabil decât îmi închipuisem la început. Fără îndoială, Shamiram îşi zicea că, ascultând acest elogiu al unui popor răzbătător și dârz, fiul ei ar fi putut să-şi tragă de acolo vlaga pentru propria sa luptă de zi cu zi.

În această pledoarie de un duios patriotism se amesteca de

asemenea și dorința de a mă face să înțeleg că Armenia nu se reducea la imaginea tristă a unei comunități de pribegi, această micuță ceată de bărbați și femei care aleseseră drept adăpost Fundătura Diavolului, un loc aflat la cinci mii de kilometri de pământul lor natal. Astfel ar fi evocat o prințesă scăpătată, din sânul exilului său, amintirea biruințelor de altădată, numele palatelor dinastice și întinderea fiefurilor.

De altfel, numai în memoria mea această cronică avea să ia chipul unei mari epopei neîntrerupte. De fapt, cu prilejul fiecărei vizite ale mele, Shamiram îmi povestea unul sau două episoade, pomenind câteva nume, câteva date și răspunzând la întrebările mele din ce în ce mai avizate, răspunzându-i de asemenea și lui Vardan care reușea să vorbească acum, că nu se mai sufoca. Pe urmă, dintr-odată, se oprea, cu privirea pierdută în amintire, cuvintele fiindu-i stăvilite de o taină sau de o mărturisire a cărei durere n-o cunoșteam încă.

În acest fel, după câteva zile, în fresca pe care narațiunea ei o întregea tușă cu tușă, începeam să zăresc un fragment pe care-l lăsase neatins, o zonă de neliniște și de tăcere pe care o ocolea revenind spre un trecut cu regate și tronuri.

Dându-mi seama cât de norocos puteam fi, eram un ascultător atent și captivat, ceea ce mi-a îngăduit să iau seama la o ritmicitate stranie: adesea, când Shamiram se oprea din povestit, ochii i se întorceau spre fotografiile agățate pe perete. Din câte se părea, acolo, în timpurile în care trăiseră cele două familii de armeni, se afla frontiera unui trecut de nemărturisit. Băgasem de seamă și faptul că, în acele clipe, Vardan părea deopotrivă resemnat, închis în sine și, în răstimpuri, surprinzător de însuflețit, încordat, gata de atac, de acțiune…

Mi-am dat seama că adevărata stranietate a băiatului ăstuia nu era legată nici de originile sale, nici măcar de sănătatea lui șubredă, ci de acest fragment nerostit din povestea lui Shamiram, această porţiune imaculată de frescă, un gol lăsat de tăcere și căruia nimeni nu-i putea descoperi secretul, dar care conținea cheia vieților lor.

1. Sau Regatul din Van, Regatul din Ararat (n.t.).
2. Secolul al IX-lea î.Hr. (n.t.).
3. Convertirea la creştinism a armenilor a avut loc între anii 299 şi 301 (n.t.).

Nu o dată am fost tentat să-l întreb fără ocolișuri pe Vardan, să-l fac să reia povestea pe care întoarcerea mamei lui acasă, într-o zi, o întrerupsese: fetița aceea dintr-una din fotografii, păpușa ei cu mâinile împreunate în rugăciune curios de realist, o prezență melancolică și tulburătoare…

Mai mult decât teama de a-l răni, ceea ce mă oprea era convingerea că astfel voi rata esențialul. A cere cuiva să-ți facă o confesiune, deci a-l forța mai mult sau mai puțin, nu poate decât să provoace un răspuns plat, nesincer, sau o jumătate de adevăr.

Am preferat să aștept, adunând semne particulare în purtarea sa și-n felul de a vedea lumea căreia el părea să-i fie atât de străin. În felul acesta mi s-a părut că înțeleg din ce în ce mai bine misterul „regatului armean“, care mă adoptase pentru un scurt răstimp. Și, fără să-l pistonez cu întrebări pe acest prieten tăcut, îmi dădeam seama că tot ce mi se părea insolit la el nu era neapărat legat numai de obiceiurile din țara lui caucaziană.

Îmi amintesc că mi s-a părut surprinzătoare replica pe care mi-a dat-o Vardan într-o zi când ceilalți l-au alungat de pe terenul de joacă al școlii. Tocmai se alegeau echipele pentru un meci de fotbal și, văzând că le lipsesc doi jucători, am întrebat dacă nu putem juca și noi. Nu a fost doar un refuz, ci o respingere aproape organică a ideii ca Vardan să participe.

— Tu poți să vii, mi-au zis. Dar el, nu! O să ne dea ciuma aia a lui! Și pe urmă, individul ăsta nu e… normal!

A nu fi „normal” e totuna în rusă cu „nebun“, „deficient mintal“, „pervers“… Societatea în care trăiam, cu mesianicul său proiect al omului nou, excludea orice idee care ar fi putut să contrazică perfecțiunea acestui viitor erou hărăzit raiului pe pământ. Omul nou trebuia să aibă un corp perfect sănătos, să

fie în afara oricărui echivoc intelectual, vindecat de tarele psihice care-i măcinau pe indivizii din trecut. Da, o creatură magnifică, musculoasă, radioasă, îndrăzneaţă. Un simbol ideologic în carne și oase.

Vardan n-a părut rănit de respingere, nici uimit de faptul că ceilalți ar fi putut să-l considere ca nefiind „normal“. Ca să mă cruțe de o târguială inutilă și poate de o ceartă, m-a mânat spre drumul ce șerpuia printre vechile depozite cu geamuri sparte.

Cuvintele pe care le-a șoptit cât mergea m-au frapat, căci sensul lor nu ținea deloc seama de partea umilitoare a refuzului.

— Lasă-i să joace! Ei n-au timp…, mi-a zis, surâzând enigmatic.

Replica mi s-a părut aşa de aiurea în tramvai, că nici măcar nu i-am răspuns, având impresia că n-am auzit bine. Nu aveau timp… Timp să ce?

După câteva minute, am ajuns în Fundătura Diavolului. Cartierul acela mizerabil era mărginit în partea de nord de o întăritură din pământ, ce mai rămăsese din incinta unei mănăstiri demult părăsite de călugări și transformate în închisoare. Acolo erau încarcerați cei câțiva armeni, rude ale lui Shamiram, Sarven și Gulizar…

Cealaltă parte a întăriturii cobora spre un zid înalt și sinistru din cărămidă. Celulele suprapopulate ale închisorii adăposteau, din câte se spunea în cartier, nu bărbați care-și ispăşeau pedeapsa, ci numai pe cei care, reținuți provizoriu, își așteptau procesul sau, deja judecați și condamnați, se pregăteau să fie trimiși într-un lagăr de muncă.

Zidul era apărat de mai multe rânduri de sârmă ghimpată, un obstacol ce putea fi totuși depășit, căci, ici și colo, fuseseră tăiate bucăți din șirurile acelea de fier ruginit. Vardan, ce cunoștea împrejurimile într-o măsură care m-a surprins, s-a strecurat printr-o astfel de spărtură, depărtând rândurile de sârmă astfel încât să-l pot urma. Ne-am cățărat pe zid…

Pe marginea lui erau înălțate niște structuri cubice din placaj, ale căror fețe orientate spre oraș conțineau o serie de picturi imense de propagandă, cu intenția clară de a ascunde închisoarea de ochii trecătorilor și ai șoferilor ce conduceau pe

drumul acela care, în vale, trecea pe lângă vechea fortificație.

Șase sau șapte cuburi, așadar, așezate pe suporți de beton, la câțiva metri distanță unele de altele, de înălțimea unei case cu un singur etaj. Conțineau lozinci glorificând binefacerile socialismului și, pentru a ilustra aceste declarații, pe fiecare dintre ele era câte un personaj din iconologia sovietică, o colhoznică cu brațele încărcate de spice, un metalurgist ce lăsa să curgă un șuvoi stacojiu de oțel topit, un savant înconjurat de microscoape și eprubete mari și strălucitoare…

Figurile acestea emblematice înduraseră ploaia și gerul care se îndârjiseră să le decoloreze și făcuseră picturile să crape. Dar mai ales, lăsat de izbelişte, zidul era năpădit de buruieni, sufocat de urzici și de tufe crescute în neștire.

Cu aceeași orientare desăvârșită în spațiu, Vardan s-a îndreptat spre unul dintre cuburile de propagandă. Acesta înfățișa un cosmonaut cu privirea ridicată spre un cer înstelat, iar pe casca lui erau reflectate razele unui soare extragalactic. În ciuda saltului său spațial, picioarele i se înfundau cât se poate de banal, până la jumătatea coapselor, într-o vegetație cât se poate de terestră, compusă din muri sălbatici și din scaieți. Prietenul meu a dat ocol cubului, poticnindu-se printre rugi, și a dispărut brusc! Apropiindu-mă, am văzut că o latură fusese desprinsă din cuie acolo unde pictura înfățișa un peisaj de cratere și roci. Am tras de capătul acela întredeschis și m-am strecurat înăuntru…

Spațiul arăta ca o încăpere fără tavan, cu pereții fixați pe niște stâlpi mari, verticali și consolidați cu niște paleți mari de lemn. Cerul, mai întunecat, mai aprins, părea să-și fi schimbat culoarea. Zgomotele orașului ajungeau înăbușite, însă cu o gravitate înnoită, ca și cum ar fi trecut printr-o sită imperceptibilă de frecvențe și tonalități. Iar prezența noastră, pe care nimeni nu o putea bănui, se impunea și ea cu o densitate neașteptată, încărcată de un înțeles nou și aproape intimidant.

— Vino să vezi…, mi-a propus Vardan și și-a lipit fruntea de unul dintre „pereții“ refugiului nostru.

Am văzut că peretele fusese găurit în mai multe locuri, lăsând niște spărturi, nu mai largi decât lama unui briceag. Am

privit afară. Acoperișul roșu-închis al închisorii, ferestruici înguste cu gratii groase și negre... Și acolo, într-unul dintre dreptunghiurile de sticlă, o mână părea să fluture către noi, dar, în realitate, împingea oblonul unei lucarne.

Puteai să-ți închipui o celulă ticsită, cu aerul greu, și pe unul dintre deţinuţi deschizând ferestruica aia, sperând să poată trage în piept câteva guri de aer dintr-un cer încarcerat între zăbrele.

Când am ieșit din refugiul nostru cubic, deja se întunecase un pic. Aveam de gând să-i spun lui Vardan ce-mi trecea prin cap, când el m-a oprit:

— Stai! Ascultă...

Am ciulit urechile și, în aerul liniștit al asfinţitului, am auzit o tânguire repetată, ce te putea duce cu gândul la geamătul cuiva, gutural și sonor, dar a cărei melodie m-a făcut să recunosc iute strigătul unui stol de păsări călătoare.

Toamna, pe deasupra orașului, puteau fi zărite destul de des aceste lungi V-uri clare trasate pe cer de gâștele sălbatice. Numai că de data asta, suiți pe zidul de apărare, le vedeam mai de-aproape, sau poate că păsările acelea mari tocmai se adunaseră, după ce părăsiseră lacul, în epura lor înaripată. Puteam să vedem desenul delicat al penelor, coloritul labelor întinse și chiar, mi se părea, expresia ochilor – privirea aţintită asupra a doi adolescenţi încremeniţi locului, cu capul pe spate, în mijlocul unduirii ierburilor sălbatice.

— Șșșșt! Stai așa! a repetat Vardan și am auzit foarte clar nu numai tânguirile scurte și melodioase ale gâștelor, dar și fâșâitul ritmic al aripilor lor.

Zgomotul acesta, nemaiauzit până atunci, s-a îndreptat spre noi, a crescut în intensitate, și-a prelungit cadența de vârtej aerian, s-a atenuat și a dispărut.

Un răstimp de câteva clipe am rămas nemișcați, urmărind cum se îndepărtează stolul care se pierdea în cerul serii.

Dintr-odată, în spatele caselor joase din Fundătura Diavolului, pe partea cu școala noastră, s-au auzit un fluierat strident și ecoul unei certe. Probabil că tocmai se terminase meciul la care Vardan n-a fost lăsat să ia parte.

M-a privit clătinând ușor din cap și a zis din nou ceea ce acum îmi părea mult mai clar:

— Nu, ei n-o să aibă niciodată timp… Timp să vadă asta.

În depărtare, în strălucirea apusului, se zăreau încă liniile mișcătoare ale stolului, unduirea albă a aripilor.

În fața acestei frumuseți, am simțit pentru prima oară în viaţă durerea de a nu o putea împărtăși celorlalți, tinerilor acelora care se ciondăneau pe un dreptunghi de pământ bătucit și care aveau să-și continue jocul și întrecerile, transpunându-le în viața lor de viitori adulți: rivalități, lupta pentru cel mai bun loc sub soare, cursa după succes, înfrângeri și revanşe. Meciul care tocmai se terminase mi s-a arătat ca o prefigurare a unei întregi existențe, războiul acesta de uzură care nu le va lăsa răgazul să-și ridice ochii spre mișcarea păsărilor luminate de înserarea unui sfârșit de vară. M-am simțit dureros de mut, încă neștiind că dorința de a împărtăși acest moment de frumusețe era sensul însuși al creației, aspirația autentică a poeților, ce rămânea de cele mai multe ori neînțeleasă.

Înainte să plece, Vardan a aruncat o ultimă privire spre ferestrele închisorii și în momentul acela, deopotrivă bucuros și tulburat, am întrezărit comuniunea aceasta secretă care avea să ne lege de atunci încolo și care părea să nu mai aibă nevoie de cuvinte. Da, am privit ferestruica îngustă pe care un deținut reușise s-o deschidă și de unde putea să urmărească acea bătaie lentă de aripi, acel zbor liber, independent de agitația vieților noastre. Privirea lui, închisă între gratii, însoțise probabil până la orizont păsările migratoare care se îndreptau încetișor spre sud.

III

În cea mai mare parte a timpului, Vardan reușea să nu-și dea de gol stranietatea – știa că, având în vedere boala de care suferea, discreția era o atitudine care i-ar aduce mai puține neplăceri și umilințe. Însă, câteodată, această deosebire pe care o purta în trup, în origini și în privirea lui din cu totul altă lume îi scăpa de sub control și îl punea în poziția inconfortabilă a unei ființe care nu era „normală“.

Ca în ziua aceea, în timpul unei ore de geometrie pe care profesorul nostru Ronine o ținea, facultativ, celor care voiau să recupereze sau să învețe mai mult decât era în programă. Vardan venea cu dorința sinceră de a progresa, iar eu, care nu aveam cine știe ce aplecare pentru științele exacte, îl însoțeam din camaraderie.

Când vremea era frumoasă, profesorul nostru ciung ținea lecțiile afară, convins că geometria avea nevoie de o reprezentare spațială reală și în format complet. Un petic de asfalt, sub copacii care mărgineau curtea școlii, îi devenea tablă.

De data asta, cu ajutorul unui compas enorm din lemn (care semăna mai degrabă cu compasul agricol al unui arpentor), Ronine a trasat un cerc în care elevii trebuiau să înscrie figuri geometrice, întâi un pătrat, pe urmă un octogon și așa mai departe, dublând de fiecare dată numărul laturilor…

Ce mă impresiona mai mult decât scopul științific al exercițiului era abilitatea acestui bărbat mutilat de război: cu unicul său braț reușea să desfacă braţele instrumentului supradimensionat, să corecteze greșelile marcajelor făcute de elevi și, îndepărtându-se de cerc, să acopere asfaltul cu coloane de calcule și ecuații ce aveau darul să mă zăpăcească imediat.

De fapt, profunzimea lecției sale consta în faptul că ne îndruma spre o concluzie aproape filosofică: mărind fără încetare numărul de laturi din figura înscrisă în cerc, nu

puteam decât să ne apropiem de curbă, însă fără să o atingem vreodată cu adevărat.

Poligoanele cu un număr din ce în ce mai mare de unghiuri pe care le desenam lăsau mereu un interstițiu infim între conturul perfect al circumferinței și nenumăratele lor fațete.

— Cu alte cuvinte, ne-a explicat Ronine, ar trebui să avem un număr infinit de laturi. Dar, cum asta nu e posibil decât în teorie, cercul va fi mereu un orizont inaccesibil. Și, astfel, noi rămânem în interiorul cercului, chiar dacă poligonul nostru are mii de miliarde de laturi…

De fapt, el și o jumătate de duzină dintre elevii lui, printre care eu și Vardan, eram toți încercuiți de rotundul ăla mare desenat cu creta pe asfalt. În ciuda lacunelor mele într-ale geometriei, am priceput ideea acestei captivități fatale din punct de vedere matematic: expresia însăși a inutilității oricărui efort, căci idealul se eschiva, se sustrăgea, lăsându-ne dincolo de o limită de netrecut.

Vocea lui Vardan a răsunat atunci cu o insistență bruscă, tăioasă:

— Ba da! Se poate foarte bine ieși din cerc. Uitați, trebuie să facem ca acești copaci…

Ne-am întors. O rafală de vânt, acel vânt puternic și însorit de septembrie, tocmai năpustea asu- pra desenului nostru câteva frunze de arțar care acopereau conturul cercului și depășeau vârfurile poligoanelor. Mozaicul de culori, roșu, ocru, auriu, transforma contururile albe trasate pe cenușiul asfaltului în ceva insignifiant și lipsit de viață. Am simțit în cuvintele lui Vardan o legitimitate profundă și smintită în același timp, cu neputință de explicat, de pus în cuvinte.

Elevii au început să chicotească răutăcios, iar Ronine a încruntat din sprâncene, pregătindu-se să-l pună la locul lui pe glumețul care-i întrerupea demonstrația. Toată lumea se aștepta să facă asta… Dar, sprijinindu-se în compasul lui uriaș, a stat câteva clipe pe gânduri și apoi a spus pe un ton foarte serios:

— Nu ești cu totul departe de adevăr, Vardan. Mă rog, dacă acceptăm să trecem dincolo de simplele criterii științifice. Ce spui tu poate părea absurd, însă, în realitate, voiai să renunți la

sistemul nostru de judecată, așa-i? Da, tu propui un alt principiu de existență, o schimbare de perspectivă. O dimensiune suplimentară…

În amintirea mea nu s-au păstrat toate argumentele lui Ronine și e posibil ca raționamentul lui să fi fost enunțat altfel, cu mai multă ezitare și cu o emoție reținută căreia, pe vremea aceea, nu-i puteam pricepe adevăratele motive. Ce m-a surprins cel mai mult a fost această scurtă rătăcire a unui om altfel atât de ordonat și de rațional: acceptând ideea formulată de Vardan, a început să gesticuleze, agitându-și singurul braț intact. Una dintre mânecile sacoului, o mânecă goală, a ieșit din buzunarul în care o îndesa de obicei ca să nu fie stânjenit de bălăngănitul ei. Cuvintele sale deveneau tot mai înflăcărate, iar noi am putut vedea atunci ceea ce ne fusese tot timpul ascuns: sub țesătura acelei mâneci slobode, aproape de umăr, se mișca ciotul rămas din brațul său, o hâțânare comică și dureros de privit, ce semăna cu bătaia de aripă ruptă a unei păsări ce nu mai reușea să-și ia zborul…

Reflecția lui Ronine cu privire la o „dimensiune suplimentară“, un „alt principiu de existență“ a fost destul de vagă și greu de priceput pentru mințile noastre tinere. Totuși, acea promisiune de a putea gândi și a ne judeca viața altfel nu a rămas fără consecințe. De atunci înainte mă simțeam nu mai instruit, ci surprinzător de atent la această posibilitate misterioasă de a mă depărta de tot ceea ce lumea lua drept singurul şi unicul drum permis. Da, posibilitatea de a te distanța și de „a ieși din cercul desenat pe asfalt“. Chiar cu riscul de a nu fi luat drept „normal“.

Această distanțare s-a produs în ziua de după exercițiile noastre de geometrie. Mă duceam în Fundătura Diavolului să-l văd pe Vardan, pe care boala îl țintuise din nou la pat. În fața casei unde locuia cu mama lui, l-am văzut pe bătrânul Sarven, așezat liniștit în aerul călduț al după-amiezii, sub ceasul său solar. Un alt bărbat, așezat în fața armeanului, stătea cu spatele și s-a întors ca să-mi răspundă la salut. Am descoperit cu uimire că era Ronine!

Întâlnirea dintre Sarven și profesorul nostru ciung părea, oricum te-ai fi gândit, cu totul improbabilă și în clipa aceea am avut, din instinct, impresia că ating limita de viață „admisă“, că depășesc circumferința cercului ale cărui limite nu trebuiau întrecute de nimeni.

Nu, prezența lui Ronine putea fi explicată ușor: de dimineață, în timpul orei de matematică, lui Vardan i se făcuse rău, iar el, fiind deja la curent cu „boala armeană“, îl însoțise până în Fundătura Diavolului. Mai uimitor a fost că rămăsese acolo, împrietenindu-se cu toți membrii acestei mici colonii și, ulterior, și-a făcut un obicei din a petrece mai multe ore în compania lor, aproape în fiecare zi.

Pentru elevi un dascăl e mereu, prin definiție, o ființă întrucâtva asexuată și lipsită de concretețe, greu de imaginat în sânul unei familii, la brațul unei soții, îmbrățișat de părinți sau înconjurat de copii. Viața lui Ronine se preta încă și mai puțin acestor ipoteze conjugale sau paterne, ce femeie, ce familie ar fi putut să-l accepte pe bărbatul ăsta mutilat, chel, cocoșat, foarte slab și care nu zâmbea niciodată?

Și tocmai datorită discuțiilor sale cu Sarven și ceilalți locuitori ai Fundăturii Diavolului aveam să aflăm despre cumplita singurătate a acestui bărbat, a acestui ciung melancolic care ne punea să desenăm poligoane înscrise într-un cerc de nedepăşit.

Venind a doua zi în „regatul armean“, l-am găsit pe Vardan lungit în pat, culcușul acela făcut din două valize, în încăperea cu pereții acoperiți de șalurile imense, închise la culoare, ale lui Shamiram. Fereastra, pe jumătate ascunsă sub muselina vălurită, era întredeschisă, se auzea ce vorbesc Sarven şi Ronine. Îi vedeam pe amândoi, unul așezat pe băncuța lui, celălalt pe un scaun, în fața ușii căsuței de alături, la trei metri de a noastră.

O masă veche, cam delabrată, pe care armeanul o pusese acolo, avea să atragă curând mai mulți musafiri singuratici, dintre cei ce nu obișnuiau să-și părăsească tristele lor căsuțe.

De la o săptămână la alta aveam să vedem alăturându-li-se un bărbat care îşi spunea *beach*[1], cum fac mateloții alungați de pe vaporul lor. Și trei sau patru vechi *zeki*[2], deţinuţi vizibil istoviți de lagăr și de băutură și care păreau foarte mândri să-i explice lui Sarven niște șiretlicuri la care recurseseră când erau încarcerați: reguli nescrise pe care armenii arestați ar fi avut tot interesul să le învețe și să le urmeze dacă voiau să supraviețuiască condițiilor aspre din lagăr. Astfel, trimiși cel mai probabil să taie brazi imenși în pădurile din nord, deţinuţii trebuiau nu cumva să uite să-şi facă rezerve de rășină: cel mai bun lipici pentru încălţările lor rupte pe care conducerea n-avea să se grăbească vreodată să li le schimbe. Și, poate și mai important, această sevă a copacilor era un medicament excelent împotriva scorbutului, ceea ce le permitea deținuților să nu se întoarcă știrbi în patria lor armeană după zece ani petrecuți în inima taigalei.

Musafirii lui Sarven aveau să vorbească despre asta în zilele următoare, însă în după-amiaza aceea, în fața bătrânului nu era decât Ronine și ce ne-a surprins a fost povestea lui puțin cam dezlânată.

În calitate de comisar politic în armată, pe vremea războiului, trăise sute de atacuri nimicitoare în timpul cărora funcția și carnetul de partid îl obligau să iasă primul din tranșee și să urle pentru a acoperi zgomotul exploziei: „Pentru Patrie! Pentru Stalin!“, vânturând un pistol mai mult sau mai

puțin inutil în aerul înţesat de gloanțe și obuze.

— Până la urmă, brațul ăsta ridicat mi-a fost smuls de o explozie… Ca și cum aş fi fost pedepsit că l-am preamărit pe Stalin. Dar toată lumea striga asta pe vremea aceea…

Adevărata pedeapsă a venit mai târziu când, la trei ani după terminarea războiului, acest profesor de matematică fusese acuzat că a împrăștiat veninul „cosmopolitismului fără rădăcini“ în materia pe care o preda.

— Era complet delirant. Până și numerele și ecuațiile deveneau subversive politic. Nu, n-au mai apucat să mă trimită în lagăr, n-au făcut decât să mă deporteze aici. Între timp, Stalin a murit. Mi-a trecut prin cap să mă întorc la Moscova, dar, dacă stau să mă gândesc mai bine…

A tăcut și pe urmă a continuat cu o voce pierită, povestindu-și pe scurt viața prost trăită, vorbind mai repede, încercând cu siguranță să nu-l plictisească pe Sarven, mai ales pentru a nu da ocazia de a fi compătimit. Prima soție a lui Ronine nu-l așteptase să se întoarcă din război, ideea de a-și trăi tinerețea lângă un mutilat o împinsese în patul altuia (cu două brațe sănătoase). Și soția de-a doua, ea însăși rănită în război (Ronine vedea în rănile acestei femei o garanție a înțelegerii mutuale) murise într-o noapte de iarnă când venea să-l însoțească în exilul său, acest surghiun siberian care ar fi trebuit să-l vindece de „cosmopolitismul matematic“…

În sine, biografia lui ferfenițită și fragmentată nu ne-a mirat prea tare, în primele decenii de după război în fiecare familie auzeai povești asemănătoare: dolii, despărțiri, soldați trădați, răniți abandonați, bătrâni cu pieptul decorat și murind de singurătate… Ceea ce ne-a uimit, de data asta, a fost tonul lui Ronine, un ton egal și ezitant, care n-avea nimic de-a face cu vocea de bariton autoritar a cărei forță supunea elevii cei mai neascultători și cei mai slab pregătiți la algebră. Înțelegeam de-acum că în clasă, când ne scanda cu fermitate teoremele sale, încă auzeam ecourile de altădată ale vocii unui tânăr comisar politic care ieşea din tranșee, îndemnând soldații să-l urmeze: „Pentru Patrie! Pentru Stalin!“.

Nimic din răcnetul acela nu se simțea în confesiunea lui monocordă. Uluiți, descopeream la profesorul nostru o

fragilitate nebănuită, slăbiciunea profundă a unui bărbat privat de prietenie și mai ales deznădejdea de a nu mai putea să ia de la capăt viața aceasta ciopârțită, la fel de limitată pe cât erau cercurile pe care le desena pe asfalt.

Însă în după-amiaza aceea va fi întrezărit oare o scăpare nesperată? Simplul fapt de a întâlni pe cineva care, asemenea lui Sarven, îl asculta fără să-l întrerupă și numai încuviințând din cap cu înțelepciune și sinceritate, din când în când, da, simplul fapt de a fi ascultat era deja pentru el o reabilitare miraculoasă.

Când profesorul nostru a tăcut, armeanul a scos un suspin și, în loc să-și înșire la rândul său propriile nenorociri de soldat, a tras de gulerul cămășii și a scos la iveală, fără nici un comentariu, dovada că îi împărtășea durerea.

A doua zi, când am venit să-i salut, am văzut „dovada“ pe care o expusese Sarven: era o zi caldă și gulerul său deschis lăsa vederii capătul unei cicatrice adânci, o rană săpată în locul unde fusese clavicula stângă, acum frântă.

1. Plajă (engl.) (n.t.).
2. Abreviere a cuvântului rusesc *заключённый* (*zakliucionnîi*), care înseamnă „deţinuţi“, cu referire mai ales la cei care au fost deportați în lagărele de muncă silnică (n.t.).

În amintirea mea, aceste vizite în regatul armean aveau să formeze o epocă întreagă, cum se petrece mereu când întâlnirile excepționale și emoțiile tulburător de noi fac timpul să se dilate prin autenticitatea și intensitatea lucrurilor pe care le resimțim.

De fapt, perioada aceea exaltantă și fericită a fost destul de scurtă și a coincis cu cele câteva săptămâni însorite ale unei veri târzii care, în anul acela, uitase să lase locul toamnei.

Ca să ajung în Fundătura Diavolului, traversam cu Vardan ulița principală din cartier, mergeam pe șinele pline de nisip ale unei căi ferate dezafectate și, de departe, îl zăream pe Sarven așezat sub ceasul lui solar.

Trei sau patru dintre noii lui amici şedeau în jurul mesei, pusă foarte aproape de această cale ferată dezafectată, de parcă bărbații aceia, pasageri fără ţintă și fără bagaje, așteptau cine știe ce tren pierdut în întinderile începețoșate ale trecutului lor.

Desigur, cei care veneau să-l vadă pe Sarven erau atrași, în parte, de ospitalitatea lui. Pe masă trona o sticlă mare cu vin armenesc, o damigeană pântecoasă, îmbrăcată într-o împletitură de nuiele. Conținutul acestui recipient extravagant, ce cântărea din ochi șase sau șapte litri, nu putea să provoace pagube alcoolice fatale. Vinul era dulce (ca o limonadă, ziceau musafirii) și inducea o beție lentă și contemplativă, atât de diferită de abrutizarea arțăgoasă și agresivă pe care o provoca vodca. Shamiram aducea un platou cu cârnați uscați foarte iuți, pâine pe vatră și acele rulouri mititele și curioase, de un cenușiu închis, din foi de viță umplute.

La fel ca profesorul nostru, Ronine, ceilalți oaspeţi găseau în răgazul acela netulburat, sub ceasul solar al gazdei lor, ocazia să se confeseze, să-și „dezghețe sufletul“, după cum zicea unul dintre foștii deţinuţi, bărbatul acela cu nas brăzdat de o

cicatrice lungă, un om tăcut din fire de care, la început, mi-era teamă, într-atât privirea lui apăsătoare părea să fi adunat amenințări și violențe. Și totuși el a spus povestea a cărei tandrețe stranie aveam s-o păstrez în suflet toată viața.

Ispăşindu-și pedeapsa de douăzeci de ani într-un lagăr din estul Siberiei, tăia trunchiuri groase de zadă și mesteacăn, în adâncul taigalei, înarmat, ca toți camarazii lui, cu un fierăstrău și un topor. În cădere, un copac a făcut să se prăbușească la pământ un cuib de păsări în care, dintr-un terci de ouă sparte, unul singur rămăsese intact. L-a luat și, întorcându-se în baracă, li l-a arătat celor cu care o împărțea. Visul puțin nebunesc de a cloci acel ou miraculos cruțat i-a mobilizat. L-au purtat fiecare pe rând la subsuoară, ca să nu-l strivească, iar noaptea, tot pe rând, aceste cloști își legau un braț de gât, evitând în felul acesta o mișcare involuntară… Peste ceva timp, din găoace a ieșit un puișor și a fost hrănit cu firimituri de pâine, pe urmă cu semințe adunate din pădure. Într-o bună zi, și-a luat zborul, întâi de pe un prici pe altul, pe urmă de-a curmezișul barăcii și într-un final, scăpând afară, s-a ridicat deasupra gardurilor de sârmă ghimpată și a turnurilor sinistre de observație, pierzându-se în zarea albastră de deasupra taigalei…

Bărbatul cu nasul brăzdat de cicatrice a murmurat la sfârșitul poveștii sale:

— Câteodată mă gândesc că asta a fost, poate, singura victorie adevărată a vieții mele.

Efemerul „regat armean“ și-a dezvăluit încetul cu încetul ritmurile și ritualurile, curgerea lentă a orelor sale, atârnând la umbra tijei de pe cadranul solar.

Discuțiile în lumina după-amiezilor de septembrie se întrerupeau câteodată și privirile îl însoțeau pe vreunul dintre armenii care se ducea să-și viziteze o rudă la vorbitorul pușcăriei. Bărbații așezați în jurul mesei știau câtă bucurie și apăsare putea să aducă o asemenea întâlnire, ei petrecuseră unul sau două decenii în infernul înghețat al gulagurilor fără să mai spere să revadă chipul unei ființe dragi.

Silueta longilină a lui Gulizar era cea care urca cel mai adesea strada spre fortificaţia de pământ, pe urmă, trecând pe lângă cuburile de propagandă, o lua pe drumul ce ducea spre poarta închisorii. Discuțiile de la masa lui Sarven încetau, bărbații își spuneau verdictul în liniștea gândurilor lor, cu fețele grave și frunțile plecate.

Cât despre mine, apariția acestei tinere învești mântate în negru, pe urmă dispariția ei la răscruce de străduțe, în acea clipă pe care ea o transforma în ceva unic, deveneau mărturia a tot ce puteam eu să-mi închipui că înseamnă „să te îndrăgostești“ sau, mai degrabă, a tot ce depășea, fără măsură, irevocabil, aceste cuvinte banale. Admirație, adorație, dragoste la prima vedere, uimire, toate acestea, în abstracțiunea lor livrescă, n-aveau nimic de-a face cu ceea ce simțeam. Era de-ajuns să văd urma încălțărilor ei în praful de pe marginea căii ferate abandonate, această urmă fină și delicat imprimată, și eram transpus într-un univers în care fiecare lucru nădăjduia să primească alt nume.

Cea mai mare parte a timpului mi-o petreceam din momentul acela în acest nou univers, unde zilele și locurile păreau foarte departe de lumea unde trăisem dintotdeauna.

Masa lui Sarven în după-amiezile acelea frumoase, șinele prăfuite ale vechii căi ferate, lumina difuză din încăperea „orientală“ a lui Shamiram… Și refugiul nostru, acel cub din placaj ale cărui margini de sus decupau un petic de cer numai al nostru, mai intens și, ni se părea nouă, mai vigilent la prezența noastră.

Am descoperit că Vardan găurise panoul nu doar în locul ce ne îngăduia să vedem închisoarea, ci și pe partea cu orașul. Puteam să ne uităm așadar, pe drumul ce mărginea meterezul, la trecătorii ce se perindau pe-acolo, nu foarte mulți, de altfel, în acel cartier mărginaș.

Acest drum de centură avea un nume răsunător: Bulevardul Constructorilor Comunismului. Câteodată se iveau niște mașini care ne distrăgeau pentru câteva clipe de la „țintele“ noastre obișnuite: o adunătură de depozite abandonate, vechile case cu acoperișuri joase din Fundătura Diavolului, ba chiar şi ferestrele școlii noastre și arborii ce-i împrejmuiau curtea, în depărtare.

Văzute prin fantele acelea, mișcările oamenilor – întâlniri, strângeri de mâini, despărțiri – își pierdeau o parte din concretețe, revelându-și o latură nevăzută, improbabilă, aproape involuntară. După ieșirea de la școală, o profesoară bătrână s-a oprit, și-a deschis geanta, a scotocit în ea, iar apoi, adăpostindu-se într-o stație de autobuz, s-a pregătit pentru o așteptare lungă. O femeie rătăcită în mijlocul unei turme ce nu părea să fi băgat măcar de seamă venirea ei. Ce căutase în geantă? Și din ce avea să i se alcătuiască timpul când va ajunge acasă? Nu ne-am fi întrebat niciodată asta intersectându-ne cu această profă de istorie și geografie pe culoarele școlii sau pe stradă. Însă acum, faptul că surprinsesem un moment din existența ei ne-o făcea mai apropiată, înduioșătoare, o viață al cărei secret te provoca să vrei s-o cunoști mai bine, s-o protejezi…

L-am zărit și pe Ronine, care venea dinspre școală în mijlocul unui grup de colegi și era evident în căutarea unui pretext să-i „împrăștie“, fără să dezvăluie motivul ezitării sale. S-a oprit, și-a strâns servieta între genunchi și și-a ciocănit creştetul capului chel cu singura mână pe care-o mai avea

(gestul acela era, fără îndoială, însoțit de o exclamație: „Fir-ar să fie! L-am uitat! Tre' să mă întorc la școală…"). Și l-am văzut făcând cale-ntoarsă, iar apoi cotind spre „regatul armean"…

Într-o zi, întoarsă dintr-una din raitele pe care le dădea prin oraș, și-a făcut apariția Gulizar. Mergea pe drumul bine cunoscut care o ducea la vorbitorul închisorii: ulița ce străbătea Fundătura Diavolului, paralelă cu șinele de cale ferată, pe urmă „bulevardul" plin de gropi ce dădea spre meterez, cuburile de placaj acoperite cu sloganuri și personaje simbolice…

Am avut senzația că viața mea, respirația mea, gândurile mele se dizolvă. Lumea mea s-a redus la șirul de pași în praful cărării, la liniile simple ale rochiei lungi pe care o purta Gulizar, la trăsăturile chipului său, imperceptibile de la distanța aceea și pe care, totuși, le intuiam cu o sensibilitate necunoscută, superioară (atât în delicatețe, cât și în intensitate) tuturor simțurilor de care dispuneam.

Gulizar a ridicat puțin capul, privirea i-a alunecat de-a lungul șirului de cuburi monumentale, chiar și asupra aceluia în care stăteam noi ascunși…

Pentru o fracțiune de secundă, am avut senzaţia că mă vede și mă recunoaște!

Iluzia a fost atât de puternică, încât m-am desprins de panoul găurit și m-am întors spre Vardan, cu speranța nebună că el ar putea să-mi explice această amețeală, mutenia în care cădeam când mă gândeam la tânăra asta. Îmbătat, l-am văzut aplecându-se ușor, cu fruntea lipită de suprafața aspră a panoului… Avea ochii închiși!

Fără să-mi dau seama, l-am imitat, închizând pleoapele și descoperind în adâncul privirii mele imaginea identică, de nețters, a ceea ce tocmai văzusem. O femeie mergea prin praful drumului și, dintr-odată, a ridicat ochii spre mine. Da, de nețters: după atâția ani, sub pleoapele mele închise, ea încă se apropie în lumina zilelor din care nu mai există nici o urmă.

IV

Într-una din zilele următoare, am luat parte la o scenă care a făcut încă și mai misterioase legăturile ce-i uneau pe Vardan și Gulizar.

Avusesem dintotdeauna impresia că un adolescent de paisprezece ani și o femeie de vreo treizeci, fără să fie frate și soră, începeau să dezvolte o relație ca de rudenie prin rânduiala lucrurilor – această diferență de vârstă, sănătatea șubredă a băiatului care avea nevoie de îngrijiri și viața în comunitatea care, inevitabil, îi făcea pe armeni să se apropie unii de alții, având în vedere că erau atât de puțini.

În ziua aceea, ajungând în Fundătura Diavolului, am surprins o conversație care se abătea de la această imagine conciliantă. Vardan stătea în prag și striga spre interiorul încăperii o litanie înflăcărată, aproape feroce, dacă era să te iei după vehemența din vocea lui, în acea limbă în care începusem deja să prind câteva cuvinte. Tocăneala lui agresivă se întorcea de mai multe ori, ca într-o serie de rime, asupra lui „Trebuie!“, cu o forță de care nu l-aș fi crezut niciodată în stare, atât de măsurate îi erau de obicei cuvintele, că ai fi zis că e pe jumătate adormit. Însă cel mai surprinzător era că, în locul băiatului introvertit și suferind, stătea acum un tânăr hotărât, dornic să se afirme, să-și impună voința, să depășească toate obstacolele.

Pe Gulizar n-o vedeam, dar îi auzeam vocea care-l contrazicea pe Vardan, fără prea multă tragere de inimă. Eram convins c-am prins două cuvinte pe care le-a rostit în mai multe rânduri: *anhnarin* – imposibil și *khelagar* – nebun.

În clipa aceea, Vardan a băgat de seamă prezența mea și, înmuindu-și puțin tonul, a terminat ce-avea de zis în rusă (obișnuia întotdeauna să mă facă părtaș la discuțiile dintre armeni):

— Nebun? Da, poate… Până la urmă, așa mă vezi tu,

Gulizar. Dar gândește-te bine. Și mai ales, nu uita proverbul ăla: „Până chibzuiește înțeleptul, nebunul trece râul“. Și râul despre care vorbim nici măcar nu e așa de lat…

Ultima propoziție m-a băgat și mai tare în ceață. Despre ce râu era vorba? De Enisei, fluviul imens ce tăia orașul pe din două și pe care Vardan pretindea că-l poate trece? Și de ce ar fi trebuit el să creadă în acest proiect „nebun“ cu atâta ardoare?

Gulizar a ieșit, m-a salutat cu un zâmbet vag și a pornit pe drumul care-i era cunoscut, luând curba meterezului. La subsuoară ducea un pachet învelit în ziar, unul mai mic decât cele de până acum.

Vardan m-a invitat în încăperea în care trăiau el și Shamiram. Am stat așa câteva clipe, neștiind ce să facem. Eu, tăcut, intrigat de scena la care asistasem fără voia mea. El mergând de colo-colo, cu pași când smuciți, când ezitanți, din câte se vedea aprins încă de discuția cu Gulizar. Dădea din mână a refuz, se uita prin mine, fără să mă vadă, iar într-un final s-a dus să închidă fereastra, căci vântul, ce devenise crivăț în zilele acelea, spulbera perdelele și le trăgea afară. Mi-am dat seama că Sarven nu ieșise să stea la masa lui și că musafirii, de asemenea, aleseseră să rămână acasă, de frica vântului acela luminos, dar tăios.

Dintr-odată, Vardan a reușit să-și stăpânească agitația, a scos o răsuflare întretăiată și s-a oprit în fața celor două fotografii agățate lângă patul lui Shamiram. S-a uitat îndelung la ele, cu intensitatea unei priviri halucinate, de parcă nu le mai văzuse vreodată sau ca și cum unul dintre personajele acelea ar fi putut să-i șoptească ceva la ureche, să-i zâmbească în semn de complicitate tainică…

Am auzit din stradă vocea lui Shamiram, vorbea cu o vecină cu care se ducea să facă niște cumpărături în oraș.

— Hai, mi-a propus prietenul meu, n-o să ne mai bată vântul așa tare la cosmonautul nostru…

Și am luat-o la fugă spre meterez, spre refugiul nostru ale cărui panouri ilustrau cucerirea spațială din mijlocul urzicilor și al scaieților.

Avea dreptate: în interiorul cubului nostru de propagandă nu se simțea aproape deloc frigul șfichiuitor – seninul cerului îți dădea impresia că vara avea să dureze la nesfârșit. Panoul ce stătuse în soare își păstra căldura la atingere.

Am aruncat câteva priviri distrase, fără curiozitatea obișnuită, prin găurile din placaj. Afară, viața se scurgea în liniștea ei neînsemnată, bulversată doar puțin de crivățul înghețat. Pe partea cu orașul trecătorii se încovoiau, își ridicau gulerul mantalelor, iar în față porumbeii care se așezau pe acoperișul închisorii nu adăstau prea mult, lansându-se într-un zbor haotic, împrăștiați de vânt. Îmi dădeam seama că pânda noastră îşi pierduse elanul explorării – farmecul cufundării în viața celorlalți dispăruse.

— Ia uite acolo, mi-a zis brusc Vardan, cu o voce sugrumată și stranie. Uite! Îndrăgostiții ăștia pică direct în plasă!

Mi-am lipit ochiul de una dintre găuri și, la început, n-am înțeles de ce-și făcea griji pentru cuplul ăla de tineri care mergeau îmbrățișați peste drum de meterez. Da, doi îndrăgostiți, de vreo șaisprezece sau șaptesprezece ani, orbiți de soare, împinși din spate de vântul care le sporea iluzia exaltată că plutesc în mijlocul acestei zile senine. Părul roșcat al fetei era strâns într-o coadă împletită lejer, impermeabilul băiatului se umfla în vânt cu mișcări ample, ca desprinse dintr-un film. Nu, nu era nimic îngrijorător în plimbarea lor veselă.

M-am îndepărtat de panou, lăsând să-mi scape un hohot de râs perplex: oare Vardan voia să spună că ăștia doi aveau să se căsătorească într-o bună zi și c-o să devină niște soți acriți? Asta să fi fost plasa? De fapt, singura mea mirare era să văd un cuplu atât de bine îmbrăcat (sigur erau copii de familie bună) aventurându-se prin împrejurimile noastre mizerabile, pe acest „bulevard“ mărginaș în mijlocul unui șantier industrial lăsat în paragină.

— Privește în dreapta, după curbă, a șușotit el cu insistență și i-am simțit îngrijorarea din voce.

M-am executat și, printr-o fantă mai largă, am văzut lucrul ce-l pusese pe jar. Pe una dintre potecile ce despărțeau clădirile vechilor depozite, un grup de tineri se îndrepta spre drumul către meterez. Nu erau şefuleţii de bandă prăpădiţi care se luau la harță la noi la școală, ci niște nemernici mai mari, una din bandele acelea care-și disputau cartierele muncitorești din oraș.

Înaintau respectând o anumită ierarhie: șeful, mai voinic și îmbrăcat mai bine decât ceilalți, alături de el, mâna lui dreaptă, un individ cu figură de mistreţ, și cei doi zbiri – ei deschideau coloana, probabil punând la cale următoarea ticăloşie. În spatele lor se târau niște subalterni, nou-veniți în gașcă, care nu voiau decât să fie acceptați. Grupul îți lăsa impresia unei haite ce dădea târcoale, gata să se arunce asupra oricărei prăzi i-ar fi ieșit în cale.

Prada, acest tânăr cuplu de îndrăgostiți, tocmai ajungea în curbă, de partea cealaltă a unui depozit lung cu geamurile sparte, fără să zărească încă haita. Urmarea era destul de previzibilă: băiatul avea să fie stâlcit în bătaie, amenințat cu cuțitul, în timp ce dulcineea lui avea să fie violată de toți și aruncată sub unul dintre zidurile de cărămidă. Sau chiar amândoi îndrăgostiții înjunghiați, pe urmă jefuiți și abandonați ca două carcase de animale lipsite de apărare. Asemenea întâmplări se petreceau câteodată și nu mai surprindeau pe nimeni, căci trăiam cu toții obișnuiți cu violența de zi cu zi, aproape relaxată, pe care o cunoșteam în tinerețea noastră.

Rămânea mai puțin de un minut până să dea nas în nas unii cu alții la colțul clădirii…

Am auzit ceva ce m-a făcut să tresar. Un strigăt răgușit, de o forță neomenească, a năpădit dintr-odată cubul nostru, un urlet lugubru, ivit din măruntaiele unui animal, o sălbăticiune gata de atac sau rănită. Nu l-am recunoscut pe Vardan: încovoiat, cu chipul devenit o mască a groazei, cu gura larg căscată, el era cel care scotea țipătul acela îngrozitor. S-a oprit pentru o clipă și mi-a șoptit:

— Ia aruncă un ochi! Unde sunt ăia doi?

Și a început iarăși să urle.

Ghicindu-i strategia, mi-am lipit ochiul de o gaură. Cuplul tocmai se oprise și fata dădea din mâini și scutura din cap, explicându-i, cu siguranță, băiatului că e periculos să-și continue plimbarea pe fundalul urletelor acelora monstruoase. Dădea impresia că face pe eroul, dar o nouă rafală de vânt trebuie c-a făcut răgetele și mai înspăimântătoare decât cele dinainte. Au făcut stânga-mprejur și au început să iuțească pasul, îndepărtându-se pe una din potecile şerpuite ce mărgineau vechiul depozit.

Banda a dat colțul la numai câteva secunde în urma lor. Șeful și-a încetinit pașii, a scrutat împrejurimile de parcă adulmecase apropierea prăzii ce tocmai îi scăpase printre degete. Acoliții lui au înaintat spre ungherele formate de pereții depozitelor, iar unul dintre micii huligani, printre cei mai neînsemnați, a dat fuga la poalele meterezului, arătând spre cuburi ca să dea de înțeles că de acolo venise, probabil, zgomotul. Cu un gest scurt din bărbie, șeful a dat un ordin și toată banda, mai puțin el și mâna lui dreaptă, a început să se cațăre pe taluz.

Șirurile de sârmă ghimpată le stinghereau înaintarea, am auzit înjurăturile pe care le aruncau, înțepeniți în mijlocul firelor răsucite. Însă curând, prin fantele noastre de supraveghere, le-am văzut capetele ițindu-se pe deasupra bălăriilor…

Mi-am scos cureaua armată, pregătindu-mă să-l lovesc pe primul care ar fi pătruns prin deschizătura refugiului nostru. Șansele să scăpăm nevătămați erau mici. Sârma ghimpată ne-ar fi făcut evadarea imposibilă și aveam să fiu singurul care să le țină piept tipilor ălora mai mari decât mine și care nu s-ar fi dat înapoi să mă ucidă.

I-am făcut lui Vardan semn cu degetul să treacă în spatele meu, ca nu cumva să fie pus la pământ şi călcat în picioare în timpul atacului. Şi atunci el a scuturat din cap a refuz, și am văzut că ținea strâns în mână un stilet foarte elegant, cu o lamă îngustă și fină, pe al cărui mâner se vedeau culorile „armene“: strălucirea argintată și negrul patinei.

Pe chipul său, ce afișa de obicei o detașare visătoare, se putea citi acum duritate și sfidare, ochii lui mari și negri, de o nepăsare melancolică, s-au îngustat ca pentru a vedea mai bine ținta. M-a străfulgerat atunci gândul că băiatul ăsta pe care mă angajasem să-l apăr era în stare să moară de bunăvoie, apărându-mă el pe mine…

Siguranța asta, atât de necunoscută mie, m-a împiedicat să urmăresc apropierea bandei și am tresărit când vocea uneia dintre pușlamale a lătrat foarte aproape, de partea cealaltă a panoului.

— Șefu', nu-i nimeni aici. Și mai sunt și urzicile astea nenorocite! Ustură! Și bălăriile astea împuțite sunt pline de scaieți!

Am așteptat, neclintiți, și pe urmă ne-am lipit ochiul de placaj. Vreo șase tineri coborau movila de pământ, strecurându-se printre sârma ghimpată și buruieni. Iar pe partea cealaltă a depozitului, cei doi îndrăgostiți ajunseseră deja pe o stradă mai mult sau mai puțin civilizată, mărginită de-o parte și de alta de câteva prăvălii și stații de autobuz.

Îmi trecea prin cap o idee greu de acceptat, o constatare în același timp entuziastă și întrucâtva plină de deznădejde. Vardan a luat-o înaintea cuvintelor pe care le căutam ca să exprim înțelesul victoriei noastre melancolice.

— Am jucat un pic rolul destinului pentru Romeo ăsta și Julieta lui, nu-i așa? Dacă n-am fi urlat ca nebunii, n-ar fi acolo acuma, plimbându-se braț la braț… E nostim dacă te gândești că n-o să afle niciodată ce zeu urlător i-a salvat. De fapt, întreaga lor viață ar fi fost diferită dacă n-am fi făcut tămbălăul ăsta!

Am fost măgulit că m-a făcut părtaș, cu generozitate, la reușita stratagemei lui. Dar această onoare nemeritată s-a șters imediat în fața ideii pe care nu reușeam s-o pun în cuvinte și care-a devenit pe loc foarte clară. Am înțeles că viețile noastre se legănau mereu pe marginea prăpastiei și că, cu un singur gest, putem să-l ajutăm pe celălalt, să-l oprim din cădere, să-l salvăm. Aproape în joacă aveam puterea de a fi un zeu pentru aproapele nostru!

Am mai intuit și că, prin tonul lui șăgalnic, Vardan încerca

să disimuleze încordarea cumplită pe care tocmai o simțise, da, senzația că vede moartea cu ochii, sentiment care, din pricina bolii, stăruia de mult în el.

N-a mai pomenit niciodată de acel viol evitat la mustață. Întorcându-ne în Fundătura Diavolului, în camera lui Shamiram, s-a oprit în fața celor două fotografii vechi de familie. Privirea lui părea că ia la întrebări chipurile acelea și că așteaptă un răspuns. Într-un final a murmurat, recăpătându-și vocea obișnuită, calmă și egală, dar de data asta marcată de o durere cu atât mai perceptibilă:

— Cât despre ei, n-au avut nici un zeu care să-i salveze. Nici o divinitate care să scoată un țipăt. Nu, pe nimeni. De parcă întreg universul a tăcut.

Și-a plecat capul și a început să povestească, fără să-și schimbe intonația, fără să încerce să impresioneze. Nici cel mai mic gest nu i-a clintit mâinile încrucișate pe piept. Trupul său, încremenit, nu arbora nici o postură.

Când povestea, Vardan părea un om care merge prin beznă protejând flacăra pâlpâitoare a unei lumânări.

Dacă ar fi descris amănunțit cronologia evenimentelor, dacă ar fi tunat şi fulgerat împotriva urii care a asmuțit popoarele unele împotriva celorlalte și, istorisindu-mi viața celor două familii, ar fi încercat să explice, să argumenteze, să contabilizeze numărul de victime, n-aș fi simțit, desigur, niciodată senzația asta de profundă apropiere față de cei care priveau în ochii mei, pierduți în vremurile când au fost făcute fotografiile acelea vechi. Aș fi ascultat, urmărind lista masacrelor și spunându-mi, mda, până la urmă n-a fost decât altă tragedie a secolului ăstuia mustind de sânge vărsat.

Mulți ani mai târziu, aveam să aflu că era vorba de un milion și jumătate de oameni nimiciți. Și chiar și numărătoarea asta funestă s-ar fi rătăcit printre alte bilanțuri de exterminări: aproape patruzeci de milioane în urma crimelor Revoluției și apoi a celor staliniste, în Rusia, milioane, identificaţi sau nu, anihilați în lagărele de exterminare naziste… Numărându-i așa, cu milioanele, orice posibilitate de a simți o emoție se diminuează, dorința cea mai sinceră de a compătimi se atenuează. Și studiul situației istorice e dirijat, fie că vrem sau nu, spre analiză, spre arbitrajul faptelor, spre ilustrarea obiectivă care derapează periculos la limita justificării. Îmi aminteam cum, atunci când eram copil, anumiți adulți, rămași adepți ai lui Stalin, explicau perioada represiunilor şi sfârșeau mereu prin a scuza oroarea masacrelor, așa-zis necesare pentru beneficiile viitoare pe care le vor aduce revoluțiile și războaiele civile: „Când tai o pădure, sar așchii!“. Da, talașul acesta uman, aceste vieți sacrificate sub securea celor ce scriu Istoria.

Nici una din controversele acestea contabile n-a încurcat vorbele lui Vardan, povestea lui simplă și-a păstrat, de la un capăt la altul, limpezimea nemiloasă.

Două familii, destul de asemănătoare, dacă stai să te gândești la liniștea și prosperitatea vieții lor de zi cu zi, la loialitatea lor fără rezerve faţă de acest Imperiu Otoman căruia i se considerau supuși fideli și respectuoși. În fond, nici nu exista vreo îndoială cu privire la asta, pământurile pe care trăiau aceste familii le aparținuseră strămoșilor lor dintotdeauna și mai degrabă prezența otomanilor ar fi putut fi judecată drept recentă și cu siguranță acaparatoare.

Dar în lumea lor bărbații nu vorbeau prea mult despre asta, îngrijorați să nu „facă valuri“ și preocupându-se mai degrabă să exceleze în meseria lor. Capul familiei din prima fotografie era negustor de stofe. Cel dintr-a doua, ceasornicar.

Amândoi mi se păreau aproape identici prin felul de a se îmbrăca, prin robustețe, prin aspectul lor de „avuți“. Aș fi putut să confund cele două poze și, de altfel, la început nu le deosebeam decât datorită prezenței copiilor. Băiețelul care ținea hamurile unui căluț de lemn era din familia negustorului, iar fetița ce-și legăna păpușa cu mâinile straniu împreunate ca într-un gest pios – din cea a ceasornicarului.

Vocea egală a lui Vardan și alegerea lui de a nu-mi povesti despre toate ramificaţiile hecatombei, dar și refuzul lui de a-mi cere, fie și printr-un suspin sau printr-o expresie, solidaritatea, toate acestea ar fi trebuit să atenueze în chip firesc efectul așteptat. Și totuși, tocmai aceste cuvinte dezgolite de orice emfază și absoluta simplitate a sensului lor concret au dat ororii trăite de armeni o veridicitate implacabilă, insuportabil de reală și fantasmagorică în același timp.

…Într-o zi de toamnă, ușa casei unde locuia familia Sarkisian este dată de perete cu lovituri de pat de pușcă. Bărbații sunt uciși pe loc, copiii mici înfipți în baionete și aruncați în grădină, frații și surorile lor, care se ascundeau în mijlocul vălătucilor de stofă, prinși și înjunghiați. Femeile, violate pe aceleași bucăți de stofă, pe urmă spintecate și desfigurate. Capul tăiat al tatălui este pus pe masa din salon – fotograful armatei face mai multe poze, nu se grăbește, un adevărat artist, pentru a imortaliza eroii care-și afișează trofeul, iar pe piept, decorațiile ce amintesc de faptele de

vitejie trecute.

Într-o altă zi de toamnă, sau poate aceeași, într-un oraș de provincie, cei care dau buzna în casa ceasornicarului Altunian nu mai sunt aceiași soldați din armata de stat, ci un grup de voluntari, compus din foști condamnați și milițieni înregimentați în grabă. Bărbatul, mai bătăios din fire sau probabil mai informat decât negustorul, opune o rezistenţă îndârjită, încăpăţânată. N-are arme, dar se apără smulgând de pe peretele atelierului său pendulele grele, aruncându-le către banda care îl atacă. Ceasurile acelea ce se sparg trebuie că-i impresionează pe agresori, lupta durează mai mult decât măcelurile săvârșite în alte locuri. În mijlocul mulțimii de ucigași, bărbatul recunoaște, siderat, pe mai mulți dintre vecinii lui, care cu doar o seară înainte îl salutaseră respectuos pe stradă. Odată ce și-a epuizat armele – ceasurile aduse la reparat –, ridică bancul de lucru și izbește cu obiectul masiv, din lemn de stejar, o scară în spirală, care se face țăndări, împiedicând astfel urcarea spre o încăpere în care s-au ascuns soția și copiii lui. E ucis cu o lovitură de iatagan în spate. Răgazul câștigat prin prăbuşirea scării îi îngăduie familiei sale să nu fie ucisă pe loc. Supraviețuitorii aceștia sunt îmbarcați într-un convoi care se îndreaptă spre Siria. O călătorie de o încetineală ucigătoare, jumătate dintre pasageri își dau duhul, de sete, de foame sau sufocați. Unii sunt închiși în taberele morții, alții, ca această fetiță ce-și strânge încă păpușa la piept, îşi găsesc pieirea încercând să străbată deșertul. Mercenarii recrutați dintre criminalii eliberați îi urmăresc, îi jefuiesc, îi violează, îi omoară. Fiica ceasornicarului va putea fi recunoscută numai datorită acestei jucării, o păpușă cu mâinile împreunate, întocmai ca în fotografie, imitând fără să vrea gestul rugăciunii…

Nu mai țin minte dacă tăcerea mea la sfârșitul acestei povești se datora unei emoții tulburătoare sau, dimpotrivă, conștientizării subite a futilității desăvârșite, aproape de absurd, a oricărui cuvânt pe care aș fi fost în stare să-l rostesc. În orice caz, timp de mulți ani mai apoi, aveam să-i mulțumesc cine știe cărui înger păzitor că m-a reținut să schițez orice

reacție, să emit orice judecată sau comentariu.

Am rămas încremenit pentru un timp, fără să mă simt stingherit de tăcerea mea, mai mare sau mai bătrân dintr-odată, existența mea de tânăr prelungită nemăsurat cu durata tuturor acestor vieți distruse pe care tocmai le adăpostisem în memorie și ale căror efigii mă fixau, fiecare în felul său, prin suprafața devenită cafenie a celor două fotografii.

Ușa s-a deschis, iar Shamiram a intrat, încărcată cu o traistă cu provizii. Vocea ei, care deşi rostea cuvinte în rusă, părea să ajungă la mine cu o stranie întârziere, necesară ca să o pot înțelege. Nici Vardan nu părea s-o audă, ci mai degrabă să ghicească ce spune, citindu-i pe buze.

— Haideți să fac o cafea bună…, a zis ea îndreptându-se spre ungherul ce-i folosea drept bucătărie.

Distanța care mă despărțea de viața mea de dinainte a fost măsurată prin acest detaliu: Shamiram s-a întors aducând nu ibricul ei de argint, ci o ulcică de aluminiu al cărei conținut l-a turnat în cești le noastre. Iar eu nici măcar n-am fost în stare să bag de seamă schimbarea asta.

Abia după o săptămână aveam să aflu motivul: de ceva timp deja, ca să poată îngădui „regatului“ lor să supraviețuiască, armenii începuseră să vândă cele câteva obiecte de valoare pe care le aveau.

V

Mi-am dat seama cât de bine ajunsesem să-l cunosc pe Vardan în ziua în care am simțit în vocea lui o inflexiune neobișnuită când mi-a dezvăluit planul său. Cu o încântare care nu-i stătea deloc în fire și care m-a tulburat, mi-a vorbit despre o informație „foarte confidențială“ pe care o căpătase dintr-o „carte de istorie“. Vorbea în șoaptă ca pentru a întări senzația de mister. Așadar, conform acestui document fabulos, se spunea că atunci când mănăstirea se închisese, fiind transformată în închisoare, călugării își îngropaseră „relicvele de aur“ într-o ascunzătoare, în vârful meterezului. Și, coincidență încă și mai incredibilă, ascunzișul se afla fix sub cubul care ne era refugiu!

Aș fi putut să mă arăt mai circumspect, mai copt la minte sau pur și simplu să fiu puțin ironic, însă, după ceea ce îmi povestise cu privire la cele două portrete ale familiilor armene, da, după acea maturizare bruscă ce, într-un fel, pusese capăt singurei vieți pe care o cunoscusem până atunci, eram tentat să mă întorc spre lipsa de griji a adolescenței, vârstă la care încă mai poți crede că vei descoperi o insulă a comorilor.

Această dorință de a mă debarasa de povara nenorocirilor de demult (tragedia armenilor a cărei amintire îmi fusese împărtăşită fără să țin neapărat) m-a determinat să accept propunerea lui Vardan cu un entuziasm ceva cam exagerat, dar, în fond, firesc. Ar fi fost la fel dacă m-ar fi invitat la un film de aventuri sau la o comedie ce mi-ar fi oferit un răgaz de uitare și ar fi șters imaginea șirurilor nesfârșite de suflete și trupuri torturate. Poate că și el căuta în proiectul acesta de excavare un mijloc de a se distanța de trecutul acela sfâșietor.

Am început să săpăm chiar în după-amiaza aceea, urmând instrucțiunile pe care Vardan mi le dădea consultând un desen copiat din faimoasa lui „carte de istorie“. Pământul, destul de

moale după ce-am dat la o parte primul strat, se lăsa scurmat fără prea mare greutate. Chiar și fără să mă gândesc la comoara visată, munca mă binedispunea: nevăzuți de trecătorii ce mergeau pe Bulevardul Constructorilor Comunismului, la poalele meterezului, coboram încet în măruntaiele acestui petic de pământ, spre străfundurile Istoriei, într-un fel. Deasupra noastră, pe panoul de propagandă, era înfățișată o imagine futuristă, acel cosmonaut viteaz, în periplul său interstelar. Pe urmă, cu cât dădeai timpul înapoi, straturile de sol păstrau amintirea carcerală a epocii staliniste. Apoi, coborând și mai mult, ajungeai în vremurile mănăstirii locuite de călugări cucernici și austeri. Și, încă și mai departe, puteai să-ți închipui lungile corvezi ale terasamentelor care ridicaseră această fortificație pentru a-i pune la adăpost pe locuitorii orașului de invaziile tătare…

Un piron ruginit, cu capul cum se făceau pe vremuri, un ciob de ceramică sau chiar câteva vechi fragmente de vase erau de ajuns spre a ne potoli curiozitatea, departe de a fi științifică. Densitatea tasată a veacurilor devenea tangibilă și chiar recognoscibilă după miros: ca acești nasturi de aramă înverziți care miroseau puternic a acru și pe care i-am scos dintre două râme și un mănunchi de rădăcini încâlcite.

Adesea, adevăratele descoperiri erau ascunse nu în gropile săpate, ci cu totul altundeva. După o zi ploioasă, fundul unei gropi în care coboram până la bărbie se umplea cu apă, pe care trebuia s-o scoatem cu ligheanul. Înfrigurați și plini de noroi, ne aminteam atunci de povestea profesorului nostru de matematică, Ronine: comisarul politic ieșind din tranșee și îndemnând soldații la atac. Înainte, îmi imaginasem mereu aceste adăposturi militare ca pe niște locuri uscate, căptușite cu saci de nisip, aproape confortabile, în care soldații puteau să se odihnească între două asalturi. Acum, realitatea războiului ne lovea în față: nu, Ronine și camarazii săi se târau în noroi și, atinși de un glonț, se prăbușeau în cloaca aceea strâmtă de pământ, plină de nămol, care le devenea mormânt.

A mai fost și cealaltă revelație, mai uluitoare chiar decât

viața noroioasă a infanteriștilor. Adâncimea gropilor noastre depășea un stat de om și ne obliga să folosim o scară rudimentară pe care o construiserăm noi. Într-o după-amiază, stând cocoșat în fundul gropii, am ridicat privirea și-am văzut aprinzându-se în văzduh mici scântei difuze, cum se întâmplă de multe ori când te ridici brusc după ce-ai stat aplecat muncind un timp îndelungat. După câteva clipe de răgaz, m-am uitat la cer mai pe îndelete și am zărit plin de uimire câteva stele palide, dar adevărate. În plină zi!

Vardan, care era cu siguranță mai familiarizat cu astronomia decât mine, m-a lămurit: înălțimea cubului nostru, la care se aduna adâncimea gropilor săpate, întuneca bolta care, nemaiavând lumină, devenea asemenea cerului care se arată noaptea – acoperit de stele. Ideea că pe tot parcursul zilei astrele astea ne priveau, ascunse doar de lumina azurie, iar constelațiile nu părăseau niciodată cerul, evidența asta a fost cu mult mai surprinzătoare decât promisiunea unui cufăr dând pe dinafară de aur și la a cărui apariție, sincer să fiu, încetasem să mai sper.

Ieșind din groapa noastră înstelată, Vardan a început să se simtă slăbit și, pentru că boala îi revenise, a trebuit să stea la pat până la începutul săptămânii următoare. Am continuat săpăturile singur, muncind din greu, cu gândul să-l surprind pe prietenul meu cu un randament record, demn de un stahanovist.

Socoteala mea s-a dovedit greșită chiar de a doua zi, căci pământul era mai tare de-acum, aruncându-mi sub cazma fragmente de oase, mici și mari. Și, dintr-odată, un craniu! Pe urmă un schelet întreg, lungit bizar „pe burtă“ și acoperit de fragmente de țesătură putrezită…

M-am oprit din treabă și, simțind că-mi dă ghes o frică superstițioasă, am pus craniul în lighean și am urcat pe scară. Ce-aveam să-i spun lui Vardan? Mi se părea cu neputință să-i arăt rămășițele acelea, oricum, după povestea lui, acea cronică mortuară care m-a făcut să cunosc soarta nenumăratelor familii alungate prin deșert, înfometate, ucise, care-şi lăsaseră osemintele – foarte asemănătoare cu cele pe care tocmai le dezgropasem – pe marginea drumului. Oare trebuia să astup groapa și să-l mint, zicându-i că s-a surpat? Sau s-o inund și să dau vina pe o ploaie torențială?

Cât căutam o diversiune credibilă, un zgomot surd, ritmic, a început să se audă din ce în ce mai puternic de partea cealaltă a panoului. O răsuflare greoaie, nu neapărat înspăimântătoare, dar care m-a făcut să-mi zic că un animal de talie mare dădea târcoale refugiului nostru, adulmecând prin boscheţi.

Crăpătura din placaj prin care intram mereu s-a mișcat, a scos un scârțâit, ca și cum s-ar fi despicat și mai tare, și s-a deschis încetișor… M-am îndepărtat, strângând cazmaua și pregătindu-mă de atac.

Și nu mi-a venit a crede când, aplecată din pricina deschizăturii foarte joase, în fața mea s-a ivit căpățâna mare și

căruntă a lui Sarven!

Văzându-mă cum ţineam cazmaua ca pe baionetă, a scos un râset binevoitor și a aruncat o privire de jur împrejur ca să ia seama la ciudățeniile adăpostului nostru: cele două taburete vechi, luate de la o groapă de gunoi, nişte pietre dispuse în pătrat în mijlocul căruia mai coceam câteodată cartofi, o cutiuță în care țineam chibrituri și sare. Și acest șantier de săpături de care Sarven s-a apropiat și căruia, aruncând o privire până jos, i-a măsurat din ochi adâncimea, scoțând un șuierat ce părea începutul unei melodii.

În momentul acela a zărit craniul care zăcea în lighean. N-a părut să-l cuprindă nici o emoție anume în fața rânjetului știrb al mortului, a oftat, scuturând din cap, și pe urmă m-a întrebat:

— Ei, și-acuma o să te oprești din săpat, nu-i așa?

Am bâiguit un răspuns evaziv, spunându-i că n-aș vrea ca Vardan să descopere rămășițele alea și că acea comoară pe care-o căutam se găsea, poate, altundeva.

M-a ascultat fără să mă ia prea mult în seamă și s-a dus să-și lipească fruntea de panoul din spate, ce dădea spre închisoare. Veghea lui printr-una dintre găuri n-a fost însoțită de nici un comentariu, numai de scurte reprize de tuse ce-i urmau șirul gândurilor. Când s-a întors, privirea lui părea mai senină, de parcă, venind în refugiul nostru îi fusese frică să nu dea peste un proiect mai periculos şi pe cale de a fi isprăvit.

— Și, în cazul în care sunteți amândoi prinși, ce-o să născociți ca să justificați groapa asta?

M-am fâstâcit, neîndrăznind să-i zic că nici măcar nu ne gândiserăm la un alibi mai mult sau mai puțin plauzibil.

— De fapt, noi căutam o comoară… Vardan mi-a arătat o hartă care…

Sarven a scotocit în buzunar și mi-a întins o mână de bănuți – am recunoscut cu uimire vechile monede de argint ștanțate cu vulturul bicefal al țarilor.

— Freacă-le cu noroi și, dacă dai de bucluc, o să poți povesti că ai găsit „comoara“ asta și că voiai să dezgropi și altele… Uite, și asta e o comoară!

Sarven s-a lăsat pe vine și, din mijlocul bulgărilor, a luat o plăcuță dreptunghiulară care nu-mi atrăsese atenția. A curățat-

o de straturile de argilă și am văzut că una din fețe avea pictate niște contururi din care se putea ghici un chip uman.

— E o icoană, a murmurat Sarven. Mă rog, o iconiță, li se spunea *ladanka*[1]. Era foarte utilă călugărilor ce călătoreau de la o mănăstire la alta… Oasele pe care le-ai găsit sunt tot ce-a mai rămas din monahii ăștia. Au fost uciși la începutul anilor ’30 și n-au avut parte nici de un mormânt cum se cuvine, nici de o cruce… Nu trebuie să-i mai deranjezi, ai înțeles?

L-am întrebat dacă ar trebui să astup groapa. Sarven a ezitat, dând impresia că-i pare rău că eforturile noastre fuseseră zadarnice.

— O să vedem… Nu-i nici o grabă. O să vorbești cu Vardan când o să se simtă mai bine…

Am plecat din refugiu. Afară, un soare gata să apună, foarte roșu, ne-a orbit. Înainte să coborâm taluzul acoperit de rugi și de garduri de sârmă ghimpată, Sarven a șoptit cu tristețe:

— Știi, noi avem un proverb care zice „Rușinat de ce-a văzut de-a lungul zilei, soarele apune roșind“. Ar fi tare bine dacă și oamenii ar face la fel.

1. Pandantiv cu chipul unui sfânt, folosit de creștinii ortodocși, confecționat din argint sau din ceramică emailată (n.t.).

Din ziua aceea petreceam, seară de seară, multe ore la căpătâiul lui Vardan, pe care boala îl făcea să șchioapete și să ardă de febră. Din cauza genunchilor umflaţi se încrunta la fiecare pas și, ca să-l distrag, îi povesteam ce se mai petrecea pe la școală și prin oraș, izbutind să-i mai alung chinul imobilității. Din fericire, în zilele acelea ploua cu găleata, așa că mi-a fost ușor să-i ascund adevărul: când mă întreba cum merg săpăturile, îi ziceam că groapa s-a umplut cu apă și că e mai bine să așteptăm, ca să evităm să se surpe..

Într-o zi, în timp ce stăteam de vorbă, Gulizar a intrat și a străbătut încăperea, părând să nu fi luat seama la mine. Puțin contrariat, i-am vorbit, folosindu-mă de cele câteva cuvinte în armeană pe care eram fericit să le pot pronunța, mai mult sau mai puţin.

— *Bari ereko! Quour jan, anound intch a?*

Tonul meu prea voios și semnificația frazei (Bună seara! Cum te cheamă, fată frumoasă?) s-au dovedit nepotrivite. Gulizar s-a oprit, s-a străduit să-mi zâmbească și atunci am constatat cu uimire că plânge! Cel mai curios era că nimic din expresia calmă a chipului său nu-i trăda suferința. Lacrimile îi șiroiau pe pomeți, pe obraji, fără a-i știrbi frumusețea trăsăturilor. Eram obișnuit, din viaţă şi din filme, cu suspine jalnice, cu hohote zgomotoase, cu roșeața figurilor scăldate de lacrimi. Dar plânsul celei care mă privea și-mi zâmbea cu blândețe era lipsit de suspine și de cea mai mică urmă de lamentare. Gulizar s-a îndreptat spre ușa de la intrare, s-a oprit o clipă, ca pentru a se asigura că n-a uitat nimic, și-a ieșit. De data asta nu ducea cu ea nici un pachet la subsuoară.

Aruncând o ultimă privire, am observat că de sub cocul în care își aranja părul îi lipseau cerceii, acele obiecte de argint în cinci colţuri al căror desen dantelat te ducea cu gândul la steluțele de promoroacă.

Vardan trebuie că a băgat de seamă uluirea din privirea mea, așa că în momentul acela, fiind confuz și, ai fi zis, simțindu-se întrucâtva vinovat de situație, mi-a mărturisit adevărul: armenii din „regat“ își vindeau obiectele de valoare și bijuteriile, ceea ce le îngăduia să mai rămână puțin în Fundătura Diavolului, așteptând sfârșitul procesului rudelor lor.

Necesitatea asta mi s-a părut în asemenea măsură de cumplită, că puţin a lipsit să-i dau mâna de bănuți, „comoara pentru orice eventualitate“ pe care mi-o oferise Sarven. Am făcut bine că m-am reținut: altfel ar fi trebuit să-i povestesc lui Vardan de vizita bătrânului în refugiul nostru, de osemintele dezgropate și, mai ales, de imposibilitatea de a ne continua săpăturile.

Tulburat de această mărturisire, stăpânindu-mă cu greu, am spus, exagerându-mi iritarea:

— E trist… Toate lucrurile astea frumoase o să dispară! Îți amintești de ibricul lui Shamiram. L-a vândut, așa-i?

Vardan, care stătea întins, s-a ridicat într-un cot și m-a privit cu o seninătate curioasă. Vocea lui a oglindit aproape cu bucurie constatarea mea plină de deznădejde:

— Nu, n-o să dispară nimic! Vezi, chiar tu îți amintești încă de ibricul lui Shamiram și, deci, de orele pe care le-am petrecut împreună. Momentul acela rămâne pentru totdeauna în amintirea ta și asta e tot ce contează…

Ca de cele mai multe ori, judecata lui Vardan m-a lăsat într-o stare de conflict interior. Ideea că un obiect dispărut supraviețuiește, cu toate că a fost pierdut, îmi părea în același timp foarte corectă și dificil de acceptat – instinctul de a poseda se amesteca în capul meu cu însuși sensul vieții, cu dorința mea imatură de a atinge, de a simți și a păstra tot ce era preţios pentru mine. Și totuși, ibricul ăla de argint, cum să explic? Dar da, el avea dreptate – vândut, dus, dar niciodată absent. Îmi părea de-acum mult mai viu, nu se mai limita la strălucirea lui patinată, ci era îmbogățit de lumina după-amiezii pe care o petrecusem în „regatul armean“. Iar cerceii pe care Gulizar fusese nevoită să-i vândă evocau acum acele momente în care părăsea casa și lua drumul ce mărginea calea ferată. Păreau

eterni în acele clipe, cu mult mai prețioși decât metalul lor de bijuterii frumoase.

Cu o intuiție tulburătoare, am înțeles că vorbele acestui adolescent suferind, lungit în patul său „din două valize“, proveneau dintr-un moment încă și mai depărtat din viitor, din existența bătrânului în care avea să se transforme Vardan, un moment în care reușea, prin nu știu ce miracol, să-și pună în cuvinte experiența și înțelepciunea.

Văzându-mă căzut pe gânduri, a zâmbit și a luat un ton șăgalnic:

— Uite, muntele Ararat, vârful sfânt al armenilor, este acum în Turcia. L-am pierdut, şi totuși… Cumva, faptul că nu-l avem ni-l face și mai drag. Aceasta este adevărata alegere. Să posezi sau să visezi. Eu prefer să visez.

S-a lăsat din nou pe pernă și părea epuizat. Pe noptieră, i-am văzut stiletul, acel pumnal cu lamă îngustă și scurtă, al cărui mâner de argint era decorat cu aceleași motive minuțios lucrate ca și cerceii lui Gulizar.

Plecând din „regat“, îmi spuneam că lama aceea fină avea și ea să fie vândută într-una din săptămânile viitoare. Să posezi sau să visezi… Nu, nu mă simțeam încă îndeajuns de detașat de lumea asta ca să accept, ca Vardan, această eleganță amară a deposedării.

Câteva zile mai târziu, deja se făcuse octombrie, am avut o după-amiază neobișnuit de blândă, luminată de un soare umbrit de nori, și o seară fără vreo adiere de vânt, ultima redută a verii. Prin fereastra încăperii unde stăteam cu Vardan, am auzit pregătirile de sărbătoare, o petrecere mai degrabă modestă, dar pe care armenii țineau s-o organizeze pentru aniversarea profesorului Ronine.

Se adunaseră la o vecină, cea care le închiriase cămăruța lui Shamiram și lui Gulizar. Zăngănitul tacâmurilor, zumzetul conversațiilor și urările răsunau pe uliță, dând impresia că încă era vară, timpul acela când viața se revarsă pe străzile învăluite de aerul călduț al serii. Sarven, cu vocea gravă, în care se distingea o undă de patriotism armean, a propus un toast în sănătatea mareșalului Bagramian[1], „unul dintre puținii ce au izbutit, cu armata lor, să iasă din încercuirea germană la începutul războiului“. Alte voci de bărbați i s-au alăturat într-un cor disonant, dar fervent.

Un pick-up cam hodorogit gâjâia cântece din vremuri cu mult înaintea copilăriei noastre, melodii ale căror ritm și limbaj vetust îi uneau pe invitați. Câteodată, acul pick-upului rămânea înțepenit și ne făcea să râdem, repetând tremurat: „Ți-amintești cuvintele și sărutările noastre, în seara aia senină de primăvară? Ți-amintești… Ți-amintești…“.

Gulizar s-a întors prima în casă, cu pomeții puțin îmbujorați și o strălucire tandră în privire, cele câteva ceasuri de bucurie și solidaritate festivă trebuie c-o făcuseră să-și recapete întrucâtva speranța. În timpul petrecerii, una dintre voci, pe care o recunoscuserăm drept cea a fostului prizonier cu nasul zdrobit, a clamat de mai multe ori, cu gravitate:

— Să bem în sănătatea celor care văd cerul zăbrelit! Și fie ca ei să revină curând printre noi!

Era prima dată când bărbatul stătea lângă o femeie care-mi

aducea curios aminte de o alta, o față cu trăsături simple, fără urmă de machiaj, cu un lănţişor tern la gât, cu părul strâns într-un coc sobru, o apariție reținută și tăcută, surprinzător de ștearsă și pe care, totuși, aveam impresia c-am mai întâlnit-o…

Murmurul conversațiilor s-a stins, eram pe cale să-mi iau rămas-bun de la Vardan, când am văzut că tocmai ațipise. Ieșind din încăpere în vârful picioarelor, am închis ușa cu grijă, pregătindu-mă s-o pornesc pe străduța principală din Fundătură.

Când, dintr-odată, am zărit în întuneric, dincolo de colțul casei vecine, două siluete așezate pe banca lui Sarven. Strălucirea unei țigări aprinse se distingea din beznă. M-am pomenit prins în încurcătură, nu voiam nici să mă întorc în încăpere și să-l trezesc pe Vardan, dar nici nu-mi venea să trec prin fața cuplului care vorbea în șoaptă. Cu atât mai mult cu cât, din momentul acela, împărtășeam cu Sarven secretul călugărilor asasinați și al săpăturilor noastre clandestine.

Am înaintat câțiva metri, m-am lipit de perete, gândindu-mă că în curând, odată ce se stingea mucul de ţigară, aveau să se ducă la culcare. Și chiar în clipa aceea o frază rostită pe un ton mai ridicat m-a făcut să înțeleg că mă înșelasem: nu era Sarven!

Bărbatul care fuma era profesorul nostru de matematică, Ronine, și lângă el, am priceput în cele din urmă, era Shamiram… Întotdeauna mi-o închipuisem ca pe o persoană destul de în vârstă, aproape bătrână, și aceeași impresie o aveam și despre Ronine, de altfel. Dar nu era decât perspectiva unui adolescent de treisprezece ani. În momentul acela trebuie că aveau amândoi doar cu puțin peste cincizeci de ani.

Întrebarea pe care a pus-o bărbatul, pe un ton cam apăsat, mi-a răsunat enigmatic în urechi.

— Și, până la urmă, se poate ca băiatul ăsta să nu fie armean?

Shamiram a răspuns cu un suspin întrucâtva stânjenit.

— Ca să-ți spun drept, nu am stat niciodată să mă gândesc când l-am adoptat… Maternitatea se afla foarte aproape de satul în care mă născusem. Da, în regiunea Karabah[2]…

Vorbea într-un fel care mie mi se părea pe-atunci foarte

ambiguu. Senzația se datora, în parte, ignoranței mele, dar și obrocului sub care autoritățile țineau cea mai măruntă „informație sensibilă din punct de vedere ideologic“. Cu siguranță Shamiram spera că Ronine, așadar, un profesor, un intelectual, cunoaște dedesubturile situației din Caucaz, în orice caz mai mult decât se putea afla din ecourile buletinelor oficiale de ştiri. Ceea ce avea să povestească se compunea, așadar, dintr-o înșiruire de fapte sau de aspecte care scăpau înțelegerii mele.

Un conflict etnic, declanşat cu cincisprezece ani înainte, zguduie această enclavă armeană a Karabahului, înconjurată de teritorii azere. Ca o replică dureroasă și scurtă a marilor masacre din 1915, o vâlvătaie de cruzime străbate mai multe sate, supunându-le unor groaznice brutalități. Autoritățile ripostează rapid, luptele între comunități sunt stinse, informațiile, trecute sub tăcere, imaginea patriei sovietice unite şi de un internaţionalism înflăcărat, salvată. Un an mai târziu se instaurează calmul. Shamiram vine din capitală să-și revadă rudele și satul natal. Abia atunci află: una dintre tinerele violate murise la naștere, după ce dăduse viață unui băiat. Shamiram, văduvă de doi ani, îl adoptă, îi pune numele Vardan, cel al soțului pe care îl pierduse (ofițerul acela tânăr cu mustață a cărui fotografie stătea pe noptiera ei)…

În momentul acela și-a întrerupt povestea și a continuat șoptit, cu voce tremurătoare, explicând cum a rămas văduvă: soțul ei „a venit din război, în chip de trofeu, cu șaptesprezece răni ce se întindeau din cap până-n picioare“. Dându-și seama că pentru Ronine, un bărbat mutilat de război, era dureros să asculte povestea unui soldat schingiuit, s-a grăbit să pună capăt istorisirii sale în numai câteva cuvinte: micul Vardan avea să devină un tânăr armean ca oricare altul. Și, ca şi cum soarta ar fi vrut să-i facă identitatea încă și mai evidentă, băiatul moștenise până și boala aia neîndurătoare, așa-zis „armeană“…

Absorbit de povestea lui Shamiram, Ronine trebuie c-a simțit gustul filtrului de carton ars al țigării, pe care-a aruncat-o și-a strivit-o cu mânie. Cu o voce șovăielnică în care se

amestecau furia, resemnarea în fața fatalității vieții și o notă necunoscută, de o stranie sensibilitate, a întrebat:

— Dar în cazul ăsta… tatăl lui Vardan, mă rog, violatorul era azer, aşadar. Mă rog, turc, într-un fel!

Shamiram a rămas tăcută timp de câteva clipe, ferindu-se, fără îndoială, să dea un răspuns impulsiv de tranșant și o versiune a faptelor care n-ar mai fi lăsat loc de îndoială.

— Bărbatul ăsta era… tatăl lui. Da, doar tatăl lui. Să-l judece Dumnezeu. De altfel, nici nu sunt încredințată că mama lui ar fi fost armeancă. Nu departe de cătunul ăla e un șantier mare, veneau acolo să lucreze bărbați și femei din toată țara. Ruși, ucraineni și mulți muncitori din Asia Centrală. Și apoi, printre localnici, cu mult înainte să existe șantierul, erau greci, gruzini, oseți și chiar câțiva tătari. Încearcă să-ți dai seama de ce origine era tânăra aia. Și, până la urmă, e chiar așa important? Esențialul e ca Vardan să aibă o familie. Și să fie iubit… Ei bine, trebuie să mă duc să-i pregătesc decoctul.

S-au ridicat şi am văzut-o pe Shamiram întinzându-i mâna lui Ronine, mâna dreaptă pe care el i-a strâns-o răsucindu-şi stânga. Salutul acela stângaci i-a apropiat într-un timid început de îmbrățișare…

1. Ivan Hristoforovici Bagramian (1897-1982), mareșal al Uniunii Sovietice. În Al Doilea Război Mondial a comandat Frontul de Sud-Vest (1941-1942), armatele a 16-a și a 11-a (1942-1943) și Frontul 1 Baltic (1943-1945). Este cunoscut pentru faptul că nu a devenit membru al Partidului Comunist imediat după Revoluția din Octombrie, ci abia în 1941, o mișcare atipică pentru un ofițer sovietic (n.t.).
2. Nagorno-Karabah a funcționat ca o regiune semiindependentă, populată în principal de armeni creștini și condusă de un lider azer turc, musulman, cu titlul de han, sub conducerea iraniană safavidă, în secolul al XIX-lea. Imperiul Rus a preluat controlul asupra regiunii la începutul anilor 1800, fiind urmat de Uniunea Sovietică după Revoluția Bolșevică. Granițele Karabahului au fost formalizate în 1923, iar Regiunea Autonomă Nagorno-Karabah a devenit parte a Republicii Socialiste Sovietice Azerbaidjan. Aranjamentul a dus, de asemenea, la crearea Nahicevan, o regiune a Azerbaidjanului care este populată în principal de azeri și se află între Armenia și Iran, dar nu se învecinează cu Azerbaidjanul propriu-zis. Decenii întregi conducerea de la Moscova a reprimat în față orice sentiment naționalist sau religios care putea provoca probleme (n.t.).

În mod straniu, ceea ce tocmai aflasem despre originile lui Vardan mi-a produs o adevărată bucurie, dar nu din cele mai întemeiate motive. Inferioritatea pe care o simţeam cu toții la orfelinat ne făcea să visăm la avantajele cu care copiii „normali“ puteau să se mândrească. Devenind un metis, orfan de mamă şi fără tată cunoscut, Vardan începea să ne semene, ștergându-ne statutul de paria și, cu toate că nu-mi dădeam seama de asta, nutream din această pricină o oarecare gratitudine pentru el.

Cealaltă față a noii sale identități părea mai dificil de înțeles. În pașapoartele noastre, era obligatoriu ca naționalitatea să fie clar definită, eram ruși, uzbeci, moldoveni, letoni și așa mai departe, pentru totdeauna și fără să existe vreo posibilitate de a schimba asta. Dar Vardan? Ce putea el să pretindă că e? În câțiva ani, când își va primi pașaportul, întrebarea are să se ridice și nu mi-era clar ce ar putea să treacă, în ce privește originea etnică, în faimoasa rubrică numărul cinci unde era tipărită această opțiune.

Întrebarea mă sâcâia, dar nu îndrăzneam s-o formulez în timp de Vardan lupta împotriva bolii care-l epuiza. Treceam să-l văd în fiecare după-amiază, îi aduceam temele ca să nu rămână prea în urmă şi, studiindu-l, mă tot întrebam de ce naţie ar putea să fie şi care tipologie umană l-ar fi putut defini pe acest tânăr scuturat de spasme uneori, care-şi înăbuşea gemetele de durere.

O „boală armeană“… Așadar, ceea ce o definea era această particularitate fiziologică și medicală! Să fi fost oare posibil să nu aibă strop de sânge armean? În povestea ei, Shamiram evitase să alunge această ipoteză.

M-am hotărât să-l chestionez pe Vardan în ziua în care a fost în sfârșit în stare să vină să se plimbe cu mine la țară, pe

câmpuri și de-a lungul șirurilor de sălcii care se desprindeau din Fundătura Diavolului.

I-ar fi fost mult prea greu să urce pe meterez, articulațiile lui dureroase l-ar fi făcut să sufere prea tare.

Ne-am îndepărtat de „regatul armean“ și am luat-o pe drumul spre bastion, dar în direcția opusă, spre locul unde un vechi pod de lemn traversa un pârâiaș mărginit de copaci. Cât ne plimbam, îmi pregăteam întrebarea, vorbind despre pașapoartele pe care aveam să le primim, el și cu mine, peste câțiva ani, pomenind și de originile și diversele etnii ce se învârteau pe pământurile acelea siberiene, ca urmare a exilului, voluntar sau forțat. Dar nu vedeam în ce chip aș fi putut să conduc discuția fără să-l fac să se gândească la întregul său trecut de armean. Și oricum, oare să fi știut el că Shamiram îl adoptase? Îi împărtășise oare această parte a trecutului lor? Mi-era teamă să trădez un secret despre care, poate, nici nu-și închipuia că există.

Ajungând pe pod, ne-am sprijinit coatele de parapet pentru ca Vardan să aibă răgaz să-și tragă sufletul. Și în momentul acela, nemaireușind să-mi înfrânez curiozitatea, l-am întrebat cam pe șleau:

— Dar tu, tu te simți mai degrabă armean sau… doar sovietic, ca noi toți? Mă rog, cărui popor crezi că-i aparții?

A rămas în tăcere, aplecat mult deasupra pârâului, privind cursul de apă, destul de lent, pe care pluteau o mulțime de frunze lungi și aurii. Am crezut că nu mă auzise și știam sigur că n-o să repet întrebarea de frică să nu-l rănesc.

Dintr-odată mi-a răspuns și cuvintele lui s-au amestecat cu vâjâitul vântului printre ramurile sălciilor și cu clipocitul apei.

— Eu? Nu știu… Trebuie că sunt ăsta pe care-l vezi, nu altcineva. Uite…

M-am aplecat și eu peste parapet și, în mișcarea de un albastru-cenușiu a pârâului, i-am văzut chipul reflectându-se, foarte familiar și greu de deslușit, în mijlocul lamelelor acelora aurite pe care vântul, legănând ramurile salciei, le arunca sub pod.

— Da, nu sunt decât cel pe care-l vezi…, a repetat el, anticipând ceea ce mă pregăteam să-i răspund pe un ton de

ceartă zeflemitoare.

Astfel, mi-a dat răgazul să înțeleg că avea dreptate. Era reflexia aceea pe oglinda unduitoare a apei, „într-o altă dimensiune a existenței“, cum zicea Ronine.

…Acum, după cincizeci de ani, pot să o confirm, căci chipul acela, în mijlocul șopotitului apei și al frunzelor aurii, rămâne pentru totdeauna de o limpezime foarte vie printre toate lucrurile pe care le-am trăit de-atunci. Adevărata identitate a acestui copil, unica veritabilă origine era ziua aceea de toamnă, domoală și însorită, departe de existențele necumpătate și grăbite ale oamenilor.

Pentru a căpăta această identitate supremă, nu mai avea nevoie decât de dovada concretă că are o patrie, un trecut, un pământ – da, un regat de unde visurile puteau să-și ia zborul spre crâmpeiul de lumină pe care îl trăia fără să se gândească la rubrica numărul cinci din pașaportul lui.

Un ecou indirect a apărut într-un mod surprinzător pentru a răspunde, chiar de a doua zi, acestor întrebări legate de apartenență și origini, care mă tulburau.

Ajungând în Fundătura Diavolului, l-am văzut pe Sarven stând sub ceasul lui solar – cu toate că ziua aceea, vântoasă și înseninată numai de rare interstiții de lumină, nu mai afișa orele pe cadranul său greu și năpădit de umbră. În fața bătrânului ședea un bărbat ce părea să-i țină o predică furioasă în armeană. Necunoscutul acela se stropșea la el, făcând ochii mari și dând din mâinile ale căror degete păreau îndoite de un spasm trecător. Sarven îl asculta, frecându-și în răstimpuri fruntea și lăsând să-i scape un mormăit despre care nu puteam spune dacă era aprobator sau dojenitor.

— Despre ce vorbesc? l-am întrebat eu pe Vardan, iar el, care se distra mereu când trebuia să facă pe interpretul, mi-a zis pe scurt.

— Individul ăsta a venit să susțină cauza „combatanților pentru eliberarea națională“, așa le zice el armenilor care urmează să fie judecați. Vrea să pornească imediat o revoluție, o insurecţie, „un război de independență în care să ne batem până la ultima picătură de sânge“…

— Și Sarven ce zice?

— Stai… Tocmai a spus un proverb. A, pe ăsta nu-l știam. „Cine vorbește mult învață puțin“…

— Și ăla ce-i răspunde?

— Îi dă înainte fără să-l asculte…

Banca a scos în clipa aceea un scârțâit greu – am ghicit că Sarven se ridica. Vardan mi-a tradus ultimele cuvinte pe care bătrânul i le-a spus tânărului orator.

— Sarven a zis: „Ascultă, măi băiete, dacă te uiți pe harta Armeniei, o să vezi de-o parte turcii, de cealaltă azerii. Iar la

sud, iranienii. Și treaba asta, chiar și cu cele mai îndrăznețe planuri de libertate, n-ai cum s-o schimbi. Poate numai dacă-i trimiți pe armeni pe Lună... Așadar, înainte să se apuce de un război lung și ucigător, camarazii tăi ar trebui să învețe puțină geografie...“. De fapt, am senzația că Sarven nu prea are încredere în el.

Aveam să-mi amintesc discuția asta când căderea imperiului sovietic avea să producă nu un război, ci zeci de războaie de-a lungul țării... Mii de morți și milioane de expulzați. Imaginea celor adunați în jurul lui Sarven, atâția oameni diferiți, mi-a revenit atunci în minte, nu o amintire nostalgică a unui paradis pierdut și a unei iubiri universale (himere politicoase!), ci o convingere că toate aceste conflicte sângeroase puteau fi evitate. Era, poate, de ajuns să ne adunăm, într-o zi de septembrie, sub un ceas solar care, cu orele sale lente, ar fi suspendat agitația, întotdeauna neîntemeiată și prea limbută, a pretinsei „mari“ Istorii.

Dar în ziua aceea, din conversația celor doi bărbați, reținuserăm iminența judecății: a doua zi, „regatul armean“ avea să afle sentința tribunalului, verdictul atât de așteptat, atât de temut care avea să le lovească pe rudele lui Sarven, Shamiram și Gulizar.

VI

Totuși, ziua aceea decisivă a început fără să aducă vreo noutate specială. Cu excepția, poate, a primei zăpezi, care s-a pornit în timpul nopții și a lăsat să se cearnă, din văzduhul întunecat, fulgi mari și adormiți.

M-am întors de la școală împreună cu Vardan, care nu părea prea tulburat. În încăperea în care locuia, nimic nu lăsa să se vadă că un pericol anume ar fi putut să amenințe liniștea micii comunități de armeni. Nici o urmă care să fi trădat pregătirile unei plecări.

Singurul indiciu tulburător a fost absența lui Shamiram și a lui Gulizar, însă fără îndoială asistau, în momentul acela, la înfățișarea de la tribunal. Arestul preventiv durase atât de mult, că de câteva săptămâni bune îi așteptam termenul ca pe o ușurare, de parcă ar fi fost capătul unui interminabil supliciu.

Ceea ce a precipitat deodată orele după-amiezii a fost vizita unei vecine. Femeia n-a bătut la ușă, ci a ciocănit la geam, încercând în mod cert să nu atragă atenția asupra relației ei cu locatarii armeni. Fără vreo explicație, i-a dat lui Vardan o foaie de hârtie îndoită pe care, trăgând cu ochiul din curiozitate, aveam să recunosc aceeași scriere armenească precum în ziarele de pe masa lui Shamiram.

Vardan a citit-o și, de parcă mesajul i se părea neverosimil, l-a citit din nou, murmurându-i conținutul. Privirea pe care a ridicat-o spre mine părea să nu ia seama la așteptarea mea. După câteva clipe în care m-am perpelit, și-a pus din nou haina, şi-a tras în picioare cizmele grele pe care le purta când făceam săpături și a anunțat, de parcă nu vorbea cu mine:

— Tre’ să plec! Poate că încă mai pot fi ajutaţi…

L-am urmat, de voie, de nevoie, pistonându-l cu întrebări la care probabil că n-avea răspunsuri:

— Dar ce s-a întâmplat, Vardan? Au fost judecați sau nu? Ce-

ai de gând să faci acum? Gulizar e la tribunal, așa-i? Spune-mi dacă tre' să mă duc acolo singur, pe mine nu mă ia nimeni la ochi…

Fără să mă asculte, obsedat de ideea lui, a deschis ușa și a început să meargă de-a lungul căii ferate pe care zăpada o îngropase pe jumătate. Dând colțul ultimei case din Fundătura Diavolului, am văzut-o pe Shamiram întorcându-se de la tribunal, cu capul acoperit de un șal mare și negru.

Când ne-am pomenit față în față, s-a oprit pentru un moment și-a spus câteva cuvinte în armeană, pe un ton care mi s-a părut destul de neutru, pe urmă a trecut la rusă, ca să nu mă excludă din discuție:

— Puteți să vă întoarceți liniștiți acasă. Nu cred că se mai poate face mare lucru. O să se întoarcă și Gulizar curând.

S-a îndepărtat, lăsându-ne să ne hotărâm dacă facem calentoarsă sau mergem mai departe, fără vreun rost, o știam deacum.

— Câți ani a încasat soțul lui Gulizar? Ți-a zis Shamiram sau nu?

Am început să vorbesc pe un ton familiar și chiar nonşalant ca să atenuez șocul sentinței.

Vardan înainta încet, cu o expresie prostită pe chip, șovăind la fiecare pas.

— Cinșpe ani. Ceilalți, mai puțin. Între opt și doișpe.

Cel mai surprinzător lucru, când mă gândesc acum, e că pe vremea aia condamnarea aceea îngrozitor de grea nu mă speria cine știe ce. Fără să vreau, trebuie c-am adunat cei cincisprezece ani la vârsta mea de atunci (treisprezece plus cincisprezece), iar bilanțul de douăzeci și opt de ani părea nu atât înfricoșător, cât plin de promisiuni pe care viitoarea mea existență de adult avea să le onoreze. Da, un tânăr care n-a împlinit încă treizeci de ani și care se bucură de toată libertatea din lume! Ideea de a anticipa soarta unei femei, Gulizar, peste cincisprezece ani, când urma să aibă cu mult peste patruzeci, nu, asta nu mi-a trecut prin cap. Cu atât mai puțin imaginea unui bărbat, soțul lui Gulizar, deţinutul care, ispășindu-și pedeapsa, avea să iasă din lagărul acela din mijlocul taigalei la aproape cincizeci de ani, istovit şi distrus.

Relativa mea lipsă de griji se explica, de asemenea, prin obișnuința cu care justiția de pe vremea aceea aplica pedepse cu închisoarea de foarte lungă durată fără să se sinchisească prea tare. Știam cu toții că, de altfel, încă de pe vremea regimului stalinist, să fii condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică se considera că e o pedeapsă grea, dar destul de comună.

— Ce-o să se întâmple acum? l-am întrebat pe Vardan pe același ton lipsit de gravitate. Vrei să ne întoarcem acasă și să ascultăm ce are Shamiram să ne povestească?

S-a oprit, nehotărât, și, dintr-odată, ca pentru a cere o favoare, a șoptit:

— Știi, aș vrea să trecem pe la refugiul nostru... E poate pentru ultima dată...

Tonul lui umil m-a făcut să mă simt prost, nu era cazul să-mi ceară mie voie, mă gândeam eu, înainte să pricep că, prea slăbit după o săptămână de boală, nu era sigur că poate urca meterezul fără ajutorul meu.

Ne-am întors, așadar, spre fortificația aceea de pământ și am început o cățărare dificilă nu doar din pricina șchiopătatului lui Vardan, dar mai ales a nămeților de zăpadă care începuseră să se topească și să facă potecile alunecoase.

Ajungând în vârf, în locul unde se înălța cubul cu cosmonautul său acoperit acum de o pojghiță de gheață, eram atât de obosiți, că nu mai luam seama la nimic. Eram gata să-i mărturisesc lui Vardan descoperirea osemintelor călugărilor pe fundul gropii noastre când, dintr-odată, el a ciulit urechea, s-a crispat și, ducându-și degetul la buze, mi-a făcut semn să nu scot o vorbă. Mi-am plecat privirea şi de-abia am reuşit să-mi reţin un fluierat de uimire.

Urme de noroi, foarte clare pe albul zăpezii, formau un șir de pași pe partea cu panoul desprins din cuie care ascundea intrarea în refugiul nostru...

Dintr-un reflex de apărare împotriva unui eventual intrus, puțin a lipsit să dau buzna prin crăpătură, dar am fost oprit la timp de Vardan. Dintr-o privire, mi-a dat de înțeles că trebuie să-l urmez și, luând-o înainte cu precauţia unei iscoade, și-a lipit fruntea de unul dintre panourile de placaj. Am priceput ce

voia să facă și împreună, aproape în același timp, am scrutat interiorul cubului prin două fante alăturate.

Ceea ce am văzut era foarte simplu și în același timp cu totul inefabil. O femeie stătea cu spatele sprijinit de una dintre laturile refugiului nostru. Ținea ochii închiși, cu chipul îndreptat spre ninsoare. Un bărbat înalt, îmbrăcat cu o cămașă de vară și niște pantaloni cenușii, o strângea de mijloc, uitându-se la fața aceea într-o încremenire ca sub puterea unei vrăji. Haina femeii era deschisă și lăsa să se vadă un trup ce părea gol. Iar îmbrățișarea bărbatului dădea impresia că vrea să ascundă goliciunea aceea de privirile celorlalți, de frig... Sau chiar că vrea s-o ia pe sus, spre cerul imaculat, într-un zbor printre fulgii de zăpadă.

Imaginea aceea depășea tot ce știam despre viață, despre frumusețe, despre dragoste. Și, la marginea perspectivei mele, în josul găurii prin care priveam, se afla acea movilă de pământ și oseminte pe care zăpada o acoperea răbdător.

Bărbatul s-a ridicat brusc, s-a întors, iar noi am crezut că ne trădaserăm prezența printr-un scârțâit al gheţii de sub picioarele noastre. Depărtându-ne de placaj, ne-am dat înapoi și, cu graba unor hoți hăituiţi, am început să fugim la vale, fără să mai vedem pe unde mergem, împleticindu-ne în sârma ghimpată și ruginită, alunecând pe iarba veștejită de îngheț...

Și în toiul acestei curse, o dezlănţuire turbată de lătrături și șuierături ce se auzeau din toate părțile ne-a trezit la realitate: era începutul unei urmăriri, încercuirea refugiului nostru de către o grupă pornită în căutarea unui deţinut.

Până să se strângă cercul în jurul meterezului, am reușit să ajungem pe ulițele din Fundătură. Gâfâind îngrozitor, poticnindu-se la fiecare pas, Vardan a găsit puterea să-mi zică, într-un țipăt scurt:

— Să nu cumva să spui ceva cuiva! Nici o vorbă!

Am fost destul de ofensat c-ar fi putut să mă creadă capabil de trădare și gata să denunț cuplul pe care tocmai îl suprinseserăm în refugiul nostru. Abia mai târziu mi-a devenit limpede ce voia Vardan să spună: mă ruga să nu adaug nici un cuvânt la ce văzuserăm, să nu știrbesc frumusețea ireală a acelei îmbrățișări printr-o judecată care ar fi spulberat

misterul. Să păstrăm în noi inefabilul moment trăit de cei doi îndrăgostiţi care s-au întâlnit sub ninsoarea liniștită.

Urma să înțeleg că avea dreptate când, amintindu-mi de cele câteva clipe de contemplație, mi-am dat seama că, văzând-o pe femeie, chipul ei și ochii închiși, nici măcar n-o recunoscusem pe Gulizar!

Nu, nimic nu trebuia spus sau numit în momentul acela.

Ajungând în „regat“, am surprins-o pe Shamiram, în încăperea cu perdele de muselină, când tocmai dădea jos de pe perete cele două fotografii cu familiile armene. O valiză deschisă era deja pe jumătate umplută cu haine și cărți.

— E timpul să-ți iei medicamentul, Vardan, a zis ea pe un ton de ușor reproș, de parcă, luându-ne cu joaca, săriserăm peste gustare.

Vardan s-a dezbrăcat de hainele murdare de noroi, și-a scos cizmele grele din picioare și și-a lăsat la vedere trupul în toată fragilitatea sa dureroasă. Tremura din toate încheieturile, iar când a băut decoctul pe care i l-a întins Shamiram, se auzea cum îi clănțănesc dinţii pe marginea ceștii. Și-a pus pijamaua și s-a întins în pat, iar pe chip i s-a ivit erupția aceea, în parte vineţie, în parte stacojie, pe care mă obișnuisem deja s-o văd potopindu-i obrajii și fruntea. Avea răsuflarea întretăiată, încercând totodată să-mi zâmbească.

Lătraturile pe care le auziserăm când coboram de pe fortificație s-au apropiat iute și o hărmălaie de strigăte brutale a pătruns în cartier.

Shamiram a venit spre mine și, aşa cum nu mai făcuse niciodată, m-a strâns în brațe cu o tandrețe care m-a făcut să încremenesc de emoție.

— Ar trebui să vă salvați, acum, a șoptit ea. Întoarceți-vă acasă, acolo o să fiți mai în siguranță.

Faptul că-mi vorbea cu „dumneavoastră“ m-a surprins, ca de obicei, și fără măcar să-mi iau rămas-bun m-am îndreptat spre ușă. Când m-am întors, am văzut că Vardan tocmai își ascundea stiletul sub așternuturi. M-a salutat nehotărât, cum saluți pe cineva de care te desparți pentru un sfert de oră.

Afară, în capătul străzii, mai mulți bărbați în uniformă mergeau din casă în casă, ciocăneau la ușă, urlau la oamenii care mergeau de-a lungul vechii căi ferate. În spatele clădirilor

ce adăposteau depozitele dezafectate, lătratul mai multor câini răsuna cu o ferocitate răgușită. Brusc, dinspre fortificație s-a auzit o împușcătură, urmată de alte două sau trei și de ecourile lor pierzându-se pe străduțele Fundăturii.

M-am hotărât să aștept ca toată forfota aceea să se termine și m-am strecurat între două case atât de apropiate, că zidurile aproape li se atingeau. De acolo vedeam foarte clar izba în care locuia Sarven și banca acoperită de zăpadă. Bătrânul armean a ieșit cu câteva clipe înainte ca un grup de trei bărbați înarmați să ajungă la ușa lui.

I-au cerut actele, dar el nu s-a clintit și, cu un aer în același timp voios și sigur pe el, s-a bătut în piept, spunând cu calm:

— Acesta-i pașaportul meu, măi băieți!

Tocmai se întorsese acasă după înfățișarea de la tribunal și pe haină avea prinse toate decorațiile militare: am zărit un ordin cu drapelul roșu și mai multe medalii de argint, cele „Pentru vitejie“, cele mai prețuite printre soldați…

Răspunsul său i-a buimăcit pe soldați. Pentru a salva aparențele, unul dintre gradați s-a enervat și a început să urle, tutuindu-l pe Sarven şi amenințându-l cu arestul. În momentul acela, cu aceeași placiditate pe care ți-o dau curajul și indiferența în fața pericolului, s-a întors și a smuls de pe peretele casei ceasul solar.

— Piatra asta cântărește o tonă, a zis el cu calm. Nu care cumva să pice în capul vreunui flăcău cam prea încins…

Mesajul a încremenit tabloul: jandarmii aceia nehotărâți, înțepeniți în zăpada mocirloasă, iar în fața lor un bătrân înalt cu o dală grea de ceas solar în brațe și gata să se apere.

De partea cealaltă a străzii, s-a auzit apelul, un ofițer înainta agitându-și brațele, ordonându-le subalternilor lui să-l urmeze ca să inspecteze labirintul de depozite goale. Militarii s-au retras, Sarven a lăsat pietroiul pe bancă și s-a întors în casă.

Am crezut că e cel mai bun moment să scap din Fundătură.

O socoteală nefericită, căci, ajungând la „bulevard“, care marca frontiera cu cartierul, am văzut că drumul era baricadat de o jumătate de duzină de soldați cu câini.

Ciobăneștii ăia germani, cu nasul lor, m-au dat de gol. Mi-au adulmecat încălțările și-au scos un lătrat hârâit, ridicându-se

pe labele dinapoi și de-abia ţinuţi în lesă. Reacția lor n-a lăsat nici o urmă de îndoială stăpânilor. Am fost luat deoparte și percheziționat pe loc. În buzunarele gecii mele matlasate (cum purtau toți copiii de la orfelinat), a fost găsit un clește cu care scosesem cuiele ce fixau placajul refugiului nostru și, de asemenea, piroanele acelea, încă murdare de noroi, pe care le strânsesem căutând „comoara“.

Nu folosea la nimic să neg, mai ales că, cu câteva minute înainte de asta, câinii găsiseră la poalele meterezului unul din piroanele acelea vechi care-mi căzuse din buzunar când fugeam.

Iuțeala cu care viața mea părea să se dea peste cap semăna cu intervalul dintre momentul în care simțim o ceașcă alunecându-ne din mână și zgomotul pe care-l face când se sparge. Un răgaz scurt între „înainte“ și „după“, care, pentru mine, n-a durat decât o oră – percheziția, urcarea într-o dubă cu geamuri zăbrelite, sosirea la o secţie de poliție și, de acolo, drumul spre o celulă pentru delincvenți minori.

M-am pomenit, așadar, în aceeași închisoare pe care de atâtea ori o priviserăm prin spărturile făcute în panoul din refugiul nostru. Nu în corpul principal, unde erau închiși adulții, printre care și armenii arestați, ci într-o anexă lungă cu un singur nivel, care nu se vedea de pe meterez.

În celulă, care avea cel mult patru metri pe cinci, se înghesuiau, până la sufocare, vreo patruzeci de deținuți tineri. Picioare, capete, trupuri murdare se iteau din fiecare ungher liber din cele trei niveluri ale paturilor suprapuse. O lume guvernată de o singură regulă: cruzimea și disprețul pentru cea mai mică urmă de slăbiciune, o ură cu mult mai necruțătoare decât în celulele pentru adulți.

Să-l umilești pe nou-venit era o lege sfântă. Gardianul care m-a împins înăuntru mi-a arătat un loc care trebuie că era cel mai rău cu putință, pe un prici scurt, într-un colț în care nu puteai ajunge decât târâş. Dar, imediat ce-a ieșit și-am dat să mă întind, mai multe mâini m-au apucat și m-au împins pe pardoseala de ciment.

„Șeful“ celulei nu intervenea, lăsându-și ajutoarele să se ocupe de mine. După o clipă de letargie, m-am apărat cu îndârjire, știind din experiență că a da dovadă de vreun strop de slăbiciune nu putea decât să-mi înrăutățească soarta. Cei care s-au năpustit asupra mea îmi aminteau de banda aia de derbedei pe care Vardan, prin urletul lui, îi făcuse să se retragă din drumul unui cuplu de îndrăgostiți. Da, erau niște golani căliți și singurul lor dezavantaj a fost că nu știau că vin dintr-un orfelinat unde luptele astea pe viață și pe moarte erau la ordinea zilei.

Nu mai aveam cureaua mea armată, confiscată în timpul percheziției, dar îmi rămânea unul din piroanele ruginite pe care izbutisem să-l ascund la subsuoară. Mai mulți dintre cei care au sărit la bătaie şi-au luat-o nasol, nimerind în vârful lui

ascuțit.

În ciuda sălbăticiei cu care se dădeau aceste lupte corp la corp, mi-a trecut prin cap o idee deznădăjduită și dureros de limpede: viața mergea mai departe, viața asta dură și stupidă, îndepărtându-mă definitiv de ce trăisem în „regatul armean“.

Hărmălaia încăierării noastre a atras până la urmă atenţia gardianului, care a intrat și m-a salvat, poate, căci loviturile pe care le primeam începuseră să-mi umple gura cu un gust de sânge. La primul scârțâit al zăvorului ceilalți au zbughit-o în paturile lor.

Bărbatul m-a găsit pe jos, cu gura mânjită de sânge, cu o pleoapă zdrelită și fără nici un nasture rămas la cămașă. Ca să nu agraveze situația căutând adevărații vinovați, s-a luat tot de mine, cel nou.

— Ascultă-mă cu atenție, mortăciune. Dacă mai aud şi un pârţ, o să te muți la izolator, fără pat și fără rație, ’nțeles?

Nu m-am împotrivit și nici n-am încercat să mă plâng dându-i de gol pe torționarii mei. Atitudinea asta mi-a lăsat, după plecarea gardianului, un răgaz în care am putut să-mi trag sufletul. Sau, mai degrabă, a creat un moment de șovăială curioasă, căci nici „șeful“ nu știa dacă să mă supună unei bătăi încă și mai crunte sau să-mi dea pace puțin. Îl dibuisem deja, era tipul ăla vânjos, cu ceafă de taur și un rânjet plin de scârbă care nu i se ștergea niciodată de pe buze.

M-am ridicat, mi-am șters sângele de pe față cu mâneca de la cămașă și m-am proțăpit în fața lui.

— Ia zi, comandante, vrei să ating cerul?

Am pus întrebarea asta pe un ton în care libertatea și lipsa de frică m-au surprins până și pe mine.

Buzele i s-au mișcat și rânjetul acela blazat și schimonosit de dispreț i s-a șters de pe figură. Fără îndoială năucit, a lăsat să-i scape:

— Te-ai țicnit sau cum? Cerul… e dincolo de gratiile astea! Și așa o să rămână ceva vreme.

M-am lăsat pe vine și, văzând că din toate paturile suprapuse mă fixau priviri intrigate, am ridicat vocea:

— Aici, deasupra cimentului, e același aer ca printre nori. Același cer care începe de aici, chiar de la pământ, de sub

tălpile noastre…

S-au auzit obiecții, bătăi de joc, dar și aprobări. Și pe urmă s-a lăsat un scurt moment de tăcere, de parcă fiecare încercase în răstimpul acela să priceapă în ce fel viața lui se schimba datorită acelui cer devenit dintr-odată atât de apropiat.

În săptămâna pe care aveam să o petrec în celula aceea, cerul lui Vardan avea să mă țină la adăpost de bătăi și, deci, de multe răni și torturi. Tovarășii mei de celulă trebuie că-și închipuiau că sunt atins de o formă de sminteală, nu neapărat periculoasă, aproape caraghioasă, da, un soi de nebunie fantezistă care mă ținea departe de ceea ce ei credeau că e adevărata lor viață. Astfel, nebunii și poeții scapă câteodată din plasa existenței acesteia banale, legitimată de obișnuințele, de fricile noastre și de incapacitatea noastră de a iubi.

După o săptămână, am fost dus într-un birou minuscul și plin de fum, unde un judecător de instrucție m-a interogat cu privire la săpături, la groapa aia adâncă de doi metri, totuşi, și care, circumstanță agravantă, se afla în apropierea unei „instituţii penitenciare“.

Am ghicit destul de repede că nu eram decât o rotiță, destul de neînsemnată, într-o afacere pe care se chinuiau s-o descurce sau, mai degrabă, s-o încurce, pentru a reporni o anchetă cu mult mai importantă.

Era limpede că judecătorul încerca să implice cât mai mulţi dintre armeni, care se făceau vinovați, în opinia lui, de „plănuirea de acte subversive“, cum se zice în jargonul lui. Însă răspunsurile mele îl dezamăgeau.

— Nu, eu am săpat groapa, i-am explicat. Și, de altfel, cum ar fi putut să mă ajute amicul acesta al meu bolnav, Vardan, care trebuia să stea tot timpul la pat, pe deasupra? Nu, nici măcar nu știam că alți armeni erau închiși și, în plus, ce ar fi schimbat asta? Înțeleg, acum se zice că au făcut niște lucruri care nu sunt tocmai curate, dar pentru asta există justiția, ca să-i pedepsească, nu-i așa?

Cuvintele mele, pline de o candoare puțin cam necioplită, trebuie că i s-au părut destul de convingătoare. Și singurul detaliu care ar fi putut arunca o umbră de îndoială asupra spuselor mele era lipsa unui interes real, a unui scop pentru săpăturile mele – ca să sapi o groapă atât de adâncă trebuie să ai un motiv bine întemeiat. Or, eu habar n-aveam ce-aș fi putut să scornesc drept pretext.

După mai bine de o oră de interogatoriu, judecătorul s-a ridicat și a chemat gardianul care trebuia să mă ducă înapoi în celulă. Din martor, aveam să mă transform în suspect, dacă nu chiar în complice. Şi fix atunci, zărind o rază de soare care s-a lăsat peste pendula agățată pe perete, deasupra mesei, mi-am

amintit de Sarven.

— Bine, tovarășe judecător, o să mărturisesc totul! am mormăit eu pe același ton de naivitate jucată puțin cam grosolan. Groapa aia o săpasem ca să caut o comoară. Am dezgropat câțiva bănuți de argint și-am crezut că, săpând mai adânc, o să dau de un cufăr… Monedele sunt în ghiozdanul meu, la orfelinat…

A trimis pe cineva să caute ghiozdanul cu pricina… Bănuții pe care mi-i dăduse Sarven erau acolo, mânjiți de noroi, cum mă sfătuise el. Însoțit acum de un coleg, judecătorul i-a examinat și, după ce a pus să fiu luat din birou, au discutat câteva minute despre acest „nou element al anchetei“. Motivul îmbogățirii, la un tânăr împins de lăcomie, făcea parte cu siguranță din logica lumii așa cum o vedeau ei.

A doua zi dimineață mi-au dat drumul.

Cu trecerea anilor aveam să pricep că ceea ce i-a făcut să schimbe cursul anchetei n-a fost depoziția mea cusută cu ață albă. Semnalul de a nu „săpa“ prea mult în povestea asta cu săpăturile era, fără îndoială, un ordin de sus. Căci excavațiile noastre puteau fi interpretate ca o diminuare a vigilenței din partea forțelor de ordine și, dintr-una-ntr-alta, puteau întări ideea unui complot mai amplu, ce includea un plan de evadare cu ajutorul unui tunel subteran, toate astea chiar sub nasul serviciilor competente, care nu fuseseră pe față.

Încă și mai grav, să iasă la iveală adevăratele tensiuni interetnice, în țara noastră care clama prietenia între toate popoarele planetei, ar fi fost un risc ideologic prea grav. Câțiva armeni cam agitați fuseseră arestați, judecați, trimiși în lagăr, afacerea era încheiată. De ce să tulburi spiritele degeaba? Orice ordine suplimentare nu ar fi făcut decât să răspândească, într-un mod primejdios, vestea despre acest caz inoportun de disidență separatistă.

Oricum ar fi fost, mi se întâmpla să mă gândesc, nu fără un zâmbet în colțul gurii, că cele câteva monede bătute sub ultimul țar mă scutiseră de misteriosul „izolator, fără pat și fără rație“, cu care mă amenința paznicul.

Experiența căpătată în săptămâna aceea zbuciumată nu ținea numai de sălbăticia cumplită care domnea în celula tinerilor delincvenți, cunoscusem deja și aveam să cunosc și pe urmă condiții de existență care aveau să mă îndemne încă și mai puțin să cred în bunătatea înnăscută a firii omenești.

Nu, alta era adevărata lecție: incredibila viteză cu care rutina vieții ștergea evenimentele care păreau de mare importanță, oamenii care, cu câteva zile înainte, erau partea cea mai de preţ din fiinţa noastră.

La orfelinat, unde, datorită perioadei petrecute în închisoare, avea să mi se contureze o falsă reputație de dur, nu se mai vorbea aproape deloc de evenimentele care tocmai zguduiseră cartierul: descinderea bărbaților înarmați, perchezițiile, căutările cu ciobănești germani... O altă știre ținea acum pe toată lumea în priză: un nou patinoar, prima instalație de gheață artificială din oraș, avea să găzduiască o competiție de hochei între două echipe mari din Siberia!

De altfel, în privinţa celor petrecute în Fundătura Diavolului, oamenii nu puteau ști precis ce se întâmplase. Câteva versiuni, cam cusute cu ață albă, se suprapuneau stângaci, ceea ce îmi îngăduia să-mi dau seama din exterior cum se desfășurase drama la care fusesem, mai mult sau mai puțin, părtaș.

Se vorbea despre o încercare ratată de evadare, despre o comoară pe care armenii o îngropaseră, de un cuplu de îndrăgostiţi pe care câinii îi hăituiseră pe potecile înzăpezite... Încercam să nu mă arăt prea curios, de frică să nu fiu dat de gol de propriile întrebări și trimis înapoi în fața judecătorului...

La sfârşitul toamnei, pe înserat, m-am întors în Fundătura

Diavolului, pe ulițele fostului „regat armean“…

Zăpada acoperise totul și trebuia să fi bătut la pas cartierul într-o zi însorită de sfârșit de vară ca să-ți poți închipui, sub straturile de gheață, vechile traverse de cale ferată și banca pe care, profitând de căldura după-amiezilor lungi de septembrie, Sarven le vorbea musafirilor săi. Și mai ales ceasul lui solar pe peretele acela din bârne albit acum de rafalele de fulgi.

La ferestrele încăperii în care locuiseră Shamiram și Vardan, mi s-a părut că zăresc reflexiile violete ale pânzei de muselină lăsate probabil proprietăresei în chip de cadou de rămas-bun.

În curtea din spate a unei case, dincolo de gard, am văzut pe cineva care tăia lemne. M-am apropiat și l-am recunoscut pe unul dintre foștii deţinuţi, bărbatul acela cu nasul brăzdat de o cicatrice adâncă. Temându-se ca nu cumva să fi văzut vreun hoț, s-a apropiat de mine, ținând în continuare toporul în mână. L-am salutat, căci îmi amintisem numele și patronimul. S-a uitat chiorâş la mine, dar pe urmă privirea i s-a mai îmblânzit.

— A, tu ești! Dar ce cauți pe-aici? Doar știi că prietenul tău a plecat…

Speram să aud continuarea şi totodată mi-era frică de ea. Dar el nu scotea o vorbă, călit de o lungă obișnuință a prudenţei căpătată în trecutul său dur din detenţie.

Am întrebat, încercând din răsputeri să-mi ascund tulburarea:

— Și… ceilalți? Vreau să zic… ăăă… Gulizar și… logodnicul ei, mă rog, bărbatu-său…

Ar fi putut să mă trimită la plimbare, mă și așteptam, cu răutate sau pe un ton părintesc, recurgând la un proverb: „Cu cât știi mai multe, cu atât îmbătrânești mai repede“. Dar chipul dur și zdrobit a căpătat dintr-odată o expresie dezarmată, o luminozitate plină de compasiune de care figura aceea torturată nu-mi păruse niciodată în stare.

— Uite… S-a întâmplat ce s-a-ntâmplat… Până la urmă, poate-i mai bine așa pentru ei… O fată așa frumoasă, trimisă într-un lagăr, n-ar fi supraviețuit prea mult…

A tăcut, clătinând din cap, ca pentru a confirma

inevitabilele violențe la care ar fi fost supusă o femeie tânără și frumoasă în închisoare…

— Și pe urmă, parcă o vedem şi-acum pe prințesa de Gulizar, nu? Acolo, în capătul străzii, pe drumul pe care-o lua când se ducea să-și vadă omu' la închisoare…

A arătat cu un gest curba, la marginea cartierului, și privirea i s-a îndreptat într-acolo cu atâta forță a închipuirii, că am întors și eu fără să vreau capul, căutând dincolo de vifornița zăpezii o siluetă îmbrăcată în negru.

Ușa izbei lui a scârțâit și-am văzut ivindu-se o femeie cu părul roșcat, îmbrăcată într-o bundă veche de oaie. M-a salutat plecând fruntea și-a început să adune bușteniі tăiați ca să-i ducă în casă. Am recunoscut-o pe cea care, în seara aniversării lui Ronine, stătea lângă deţinutul cu nasul spart… M-a dus iarăși cu gândul la o femeie pe care eram convins c-am întâlnit-o, cu ceva timp în urmă, dar pe care nu mai reușeam să mi-o amintesc în chip deslușit…

Ca să strângă lemnele din jurul butucului, s-a lăsat pe vine și am zărit la gâtul său un şirag micuț de mărgele de sticlă albăstrii. Nu, colierul acela nu mi-era necunoscut! O amintire mi-a năvălit în minte și s-a șters imediat, eram încă prea tulburat închipuindu-mi siluetele armenilor care-și străbăteau „regatul“ sub rafalele de zăpadă.

N-am aflat nimic altceva și oricum știam că, și dacă aș fi avut curaj să-i iau la întrebări pe amândoi, nu s-ar fi arătat dispuși să spună mai multe. Cunoșteam prea bine tăcerile acelea de neclintit ale oamenilor care trecuseră prin epoca stalinistă.

Urcând iarăși ulița Fundăturii, am auzit lovituri înfundate de topor în butuc care, câteodată, se întrerupeau. Bărbatul trebuie că se oprea din muncă, se îndrepta de spate și rătăcea cu privirea pe pânza aceea albă care ștergea umbra „regatului“.

Odată ajuns la poalele meterezului, am băgat de seamă că şirurile de sârmă ghimpată fuseseră reparate, iar sus, în jurul cubului nostru de placaj, fusese pus un gard. Încă aveam cleștele în buzunarul hainei şi, profitând că era pe înserat, am început să urc, tăind sârmele acolo unde nu puteam să le

încalec…

În vârf, cosmonautul era încă pe panoul de propagandă, dar gardul mă ținea la un metru distanță, împiedicându-mă să-mi lipesc fruntea de una dintre fantele noastre.

Mă pregăteam deja să cobor, când, dintr-odată, alături de găurile pe care le făcuse cândva Vardan cu stiletul, am băgat de seamă niște orificii pe care nu le văzusem niciodată în timpul hoinărelilor noastre: cinci sau șase găuri, perfect rotunde, penetrau panoul cam la înălțimea pieptului meu.

Urme de gloanțe.

Nici profesorul nostru Ronine nu părea mai dornic să-mi împărtășească ce știa despre ultimele zile ale comunității armene. Numai o dată, intersectându-ne după ore, mi-a vorbit despre intervalul acela scurt, luminos și tragic.

— Știi, cel mai important lucru e să nu-i uităm. Este tot ce ne-ar fi rugat dacă ar mai fi putut să ne vorbească, aşa, ca odinioară, pe banca lui Sarven.

Eram în mijlocul curții, al cărei beton mai păstra urmele, aproape șterse, ale cercurilor și poligoanelor. Și fără să le pomenim, știam că Ronine, ca și mine, își amintea de frunzele de arţar pe care vântul le arunca peste contururile trasate cu creta, indicând, după Vardan, o ieșire ce ducea dincolo de limitele lor geometrice stricte.

Discuția asta scurtă cu Ronine, ecoul fragil al vizitelor mele în Fundătura Diavolului, m-a marcat, totuși, într-un mod foarte profund pentru mulți ani. În asemenea măsură, încât, voind să fiu sigur de persistența acelor câteva săptămâni fericite de septembrie, răscoleam mereu în amintire după cele două fotografii agățate pe perete în camera lui Shamiram. Eram liniștit să constat că nimic nu fusese uitat. Îmi aminteam de cele două familii cu o precizie dureroasă, dar serenă, rememorând chipurile lor grave, de felul în care băiețelul ținea hățurile căluțului său de lemn și de mâinile împreunate ale păpușii în brațele fetiței așezate pe genunchii mamei sale. În mijlocul a mii de amintiri pierdute și zile uitate din care se compune existența mea, statornicia chipurilor acelora necunoscute nu va înceta să mă surprindă.

Cât despre locuitorii „regatului“, Vardan, Sarven, Shamiram, Gulizar, mi se întâmpla să le vorbesc în gând cu o senzație de apropiere și înțelegere pe care rar am simțit-o, chiar și față de prieteni și de rude.

VII

Intensitatea acestor amintiri nu m-a împiedicat să bag de seamă cum a fost ștearsă scurta poveste care întipărise în inimile noastre nașterea și prăbușirea „regatului armean“. Câteodată, cum se întâmplă la mult timp după un naufragiu, un crâmpei din zilele acelea de toamnă reieșea la suprafața deja netezită de indiferența celor care nu-i cunoscuseră.

În lunile ce-au urmat a circulat un zvon mai degrabă fantezist și pe care, de altfel, nu s-a obosit nimeni să-l verifice. Faptele deveneau din punctul acela legendare și păreau mai puțin importante decât deschiderea unui magazin mare cu echipament sportiv pe strada principală din oraș.

Se spunea, așadar, și aveam să aud mai multe versiuni ale poveștii, că fugarul armean evadase printr-un tunel lung care ducea, prin canalizarea închisorii, către fortificație. Știam că nu-i adevărat, dar, pe de altă parte, sfârșitul poveștii despre evadare și scena arestării îmi erau necunoscute. Astfel că eram obligat să mă încred în bârfele care se strecurau până pe holurile școlii noastre. Unii ziceau că evadatul fusese împușcat, la fel ca așa-zisa lui „complice“. Alții, mai înclinați să înfrumusețeze faptele, se jurau că auziseră un zvon ce provenea chiar de la judecătorul de instrucție cum că cei doi reușiseră se scape și să se ascundă în labirintul vechilor depozite. Ar fi fost apoi văzuți luând un tren spre Asia Centrală. Ba nu, era expresul Irkutsk-Moscova, căci, grație unei legături, puteau să se strecoare spre sud, către Armenia, și să se ascundă în țara lor muntoasă…

Ce-și doreau oamenii, știam de-acum, era o intrigă amoroasă, zorzoanele sentimentale ale unei idile, fiorii iubirii. Da, un roman de dragoste în toată regula.

Potrivite pentru bârfele mondene, fabulațiile astea nu stârneau, firește, la fel de mult interes precum scorul la ultimul meci de hochei sau un viscol anunțat fix când a început

vacanța de iarnă…

Atunci am înțeles în ce măsură vesela platitudine a zicalei „viața merge mai departe“ putea să fie necuviincios de nemiloasă. Trebuia, așadar, să te resemnezi cu un soi de amnezie și lipsă de griji, un reflex sănătos al fericirii, o garanție a conformismului social. Da, trebuia să știi să depășești momentul, uitând păpușa aceea cu mâinile împreunate dintr-o veche fotografie făcută în Armenia, în 1913.

Bonomia veselă cu care viața ne îndemna să mergem înainte pentru a vedea următorul episod al cronicii sale, da, acest mecanism implacabil al existenței a avut pentru mine o consecință neașteptată: brusca mea îndoială cu privire la cărțile pe care ne puneau să le citim la școală.

Toate textele acelea se încheiau cu un deznodământ memorabil: o moarte, o victorie, o înfrângere, întoarcerea unui fiu risipitor, întâlnirea dintre două suflete trădate în dragoste… Un foc de revolver, parâmele rupte ale unei ambarcațiuni, ultimele cuvinte ce se lăsau ca o cortină pe scena teatrului. Iar autorii adăugau la asta câteva maxime înțelepte care trebuiau să lămurească cititorul.

Or, nici o carte, îmi dădeam seama de-acum, nu relata înfricoșătoarea banalitate cu care viața își relua cursul, contrazicând prin mersul ei greoi toate valsurile pasionale și cuvintele de înțelepciune gravate în piatră.

Am început să mă gândesc că, dacă un autor ar fi povestit despre „regatul armean“, ar fi trebuit să reproducă anecdotele răspândite prin oraș. O evadare, un tunel subteran, împușcături – un sfârșit spectaculos care izola acest episod ca și cum existența universului s-ar fi oprit acolo, iar două zile mai târziu nerozia umană n-avea să atragă mii de priviri spre un teren înghețat unde o duzină de bărbați loveau cu crosele un puc negru.

Nu, plecarea micii comunități nu întrerupsese nici circul pe gheață, nici vârtejul de banalități cotidiene, nici bufoneriile politice.

Îmi dădeam seama că singurul mister demn de a fi cercetat

se ascundea în capacitatea noastră de a rezista acestui val de inepții care ne îndepărtau de trecutul nostru, unde pierduserăm ceea ce era esențialul ființei noastre.

În martie, la șase luni de la plecarea armenilor, am fost anunțat că o femeie a venit la orfelinat și voia să vorbească cu mine. Am coborât s-o văd și am recunoscut-o pe bătrâna care le închiriase jumătate din casa ei lui Shamiram și Gulizar, în Fundătura Diavolului. Primise în dar, cu o săptămână înainte, un pachet mare cu fructe uscate și nuci din Armenia. Era în el și ceva pentru mine.

M-am ascuns de ceilalți și am desfăcut cutiuța aceea, cu răsuflarea tăiată de bucurie, dar și de o presimțire dureroasă, iar din ea am am scos stiletul lui Vardan!

O misivă scurtă, scrisă de Shamiram, mă înștiința că băiatul murise în noaptea de Anul Nou și, în ajunul dispariției sale, ceruse ca acest pumnal mic cu mânerul argintat să-mi fie trimis.

Durerea pe care am simțit-o nu era foarte depărtată de dorința de a nu mai exista, de a nu mai vedea chipurile indiferente, încruntate sau batjocoritoare, cu care mă intersectam la școală, să isprăvesc cu viața asta, dar nu printr-o sinucidere, ci printr-o retragere miraculoasă din lumea asta și o nouă ivire sub alt cer, acela sub care auzisem, într-o seară, foșnetul scos de aripile unui stol de păsări migratoare.

Durerea avea să-mi devină și mai cruntă la gândul că toți scriitorii citiți la școală ar fi făcut, fără îndoială, din moartea prietenului meu ultima pagină a unei cărți, adăugând alături un vibrato lacrimogen de toată frumuseţea.

Numai minciuni și fățărnicie! Știam că amintirea acestei tinere vieți distruse avea să fie foarte repede ștearsă de către circul uman.

Proiectul, de o naivitate juvenilă, a încolțit atunci în mintea mea: să fug, să iau expresul Irkutsk-Moscova, să schimb trenul, să cobor într-o gară din sud, să văd vârful înzăpezit al

Araratului… Ca să pot regăsi oglindirea „regatului“ pierdut.

Și-am fost mai mult decât surprins, tulburat, de o coincidență care avea să depășească visul acela smintit, când, la începutul anului școlar, am fost înștiințați că profesorul de matematică, Ronine, nu mai preda la școala noastră.

Căci plecase el însuși în Armenia!

În uluirea mea, am avut senzația că revăd o petrecere de aniversare care avusese loc cu un an înainte, aproape în aceeași zi. Cântecele care se revărsau dintr-un pick-up vechi, amintirile depănate de foștii soldați și, după ce-au stat în jurul mesei, momentul acela în care Shamiram și Ronine își luau rămas-bun printr-o îmbrățișare timidă.

Bucuria mea a fost atât de impetuoasă, că mi-am dorit, rugându-mă fără să vreau, ca timpul să se oprească acolo, ca într-o carte, în clipa acelei promisiuni de fericire, acelei întâlniri între două suflete atât de încercate de viață, nemaipomenit de depărtate și, brusc, unite. Eram gata să-i iert orice unui romancier care și-ar fi terminat povestea cu această scenă la care aveam să visez timp îndelungat: ducând aceeași valiză cu care s-a întors de pe front, Ronine ciungul coboară din tren în mijlocul mulțimii îngrămădite pe peronul gării şi o zărește pe Shamiram, care-și potrivește pe umeri un șal mare cu urzeală argintată.

VIII

În urmă cu trei ani am revenit în orașul tinereții mele unde trăise, pentru scurt timp, copilul acela care, cum ziceam cândva, „mă învățase să fiu cel care nu eram“.

Tot ceea ce, pe parcursul scurtei povești a „regatului armean“, mi se părea altădată misterios sau afectat de cenzură a devenit dintr-odată foarte simplu de descifrat. Un fost coleg de școală care conduce un cotidian local mi-a vorbit despre evadarea soțului lui Gulizar, dar vorbea deja ca despre o legendă de demult. Am izbutit, așadar, să reconstitui continuarea.

…Tunelul pe care Vardan a hotărât într-o zi să-l sape, discuţia lui tensionată cu Gulizar care încerca să-l facă să se răzgândească, demonstrându-i inutilitatea acelui proiect infantil, și apoi evadarea izbutită: deţinutul readus de la tribunal, o clipă de neatenție din partea gardienilor și acea fugă traversând dealul meterezului până la refugiul nostru, unde soția lui iubită i se alătură… Cubul acela de propagandă devenind, astfel, singurul loc din lumea întreagă în stare să le dea răgazul unei ultime întâlniri.

Așadar, o tentativă sortită eșecului de la bun început, oferindu-le numai speranța unui ultim sărut înaintea abisului de cincisprezece ani de despărțire…

Jurnalistul mi-a dat de înțeles că, cel mai probabil, gardienii primiseră ordin să-l lase pe deţinut să scape ca să-l poată urmări și să-i aresteze pe eventualii complici.

— Dar cei doi, mă rog, Gulizar și bărbatu-său, au… ăă… supraviețuit sau nu?

I-am pus întrebarea asta uimit de prospețimea pe care o păstra trecutul în mintea mea. A scos un oftat care aducea a căscat.

— Drept să-ți spun, n-am mai auzit vorbindu-se despre asta… Pentru noi, toată povestea asta e la fel de veche ca

războaiele ruso-turce…

Cu aceeași întârziere care învăluia orice informație într-o aură neînsemnată a faptului divers, am aflat că „boala armeană“ devenise între timp banal de tratabilă. Un medic mi-a descris tratamentul simplu care, în zilele noastre, ar fi putut să-l însănătoșească pe Vardan sau, cel puțin, să pună capăt crizelor. Da, ceea ce atunci era mortal s-a transformat, între timp, într-o afecțiune aproape benignă.

Cartierul numit Fundătura Diavolului nu mai exista. Vechile case din lemn fuseseră înlocuite de niște „vile rustice“, iar vechile depozite, reabilitate între timp, fuseseră împărțite în ateliere pentru „creatori“ și „artişti plastici“, incluzând chiar și o galerie de artă contemporană. În fața clădirii se înălța o sculptură impunătoare: o încâlceală de roți mari, recuperate probabil dintr-unul din depozite, care purta titlul *Dinamica somnului*.

Vechea cale ferată fusese scoasă, lăsând loc unei piste de ciclism, iar prelungirea spre drumul ce dădea către meterez se transformase din Bulevardul Constructorilor Comunismului într-o zonă de „promenadă pentru sănătate“. Fortificația de pământ, excavată, găzduia de-acum o parcare. Pe creasta ei, înlocuind colhoznicii, muncitorii, savanții și cosmonauții de altădată, se aflau panouri publicitare, așezate oblic și care culisau de sus în jos, propunând, cu regularitatea unor automate, o ofertă la o mașină de teren urmată de o croazieră pe Marea Roșie.

În spatele meterezului, vechea mănăstire, odată transformată în închisoare, redevenise… mănăstire! Biserica, reconstruită, își înălța cupolele a căror strălucire aurită scânteia prea puternic, asemenea icoanelor sale, care nu apucaseră să se întunece de la fumul lumânărilor.

În locul orfelinatului nostru fusese ridicat un centru comercial imens și, plimbându-mă pe culoarele sale, îmi ziceam că, în epoca preistorică a copilăriei noastre spartane, abundența produselor din acest loc ne-ar fi făcut să plutim într-un vis SF sau, mai politizat, în cea mai cruntă caricatură

consumeristă a societății moderne. Atâtea aparate electronice, articole de vestimentație și alimente! Și, mai ales, câte feluri de telefoane mobile, iar la alt raion, o pletoră de mixere de bucătărie care m-au uimit. Cu ustensilele astea ai fi putut conecta întreaga umanitate și mărunți toate alimentele din lume! Un cuplu bine îmbrăcat se certa cu înverșunare în privinţa modelului de mixer pe care să-l aleagă. Acei tineri proaspăt căsătoriți foloseau termeni tehnici foarte preciși și păreau să cunoască la perfecţie toate funcțiile ustensilei dorite, era de-a dreptul caraghios să auzi limbajul acela de neînțeles și mai ales să te gândești, deja cu stupefacție, că o parte considerabilă din existența lor putea fi dedicată acestui tip de dileme și că toate revoluțiile, războaiele și răsturnările recente din Rusia conduseseră la această mică scenă casnică. Cred că până la urmă soția a fost cea care și-a impus alegerea…

Mi-am amintit atunci de vechiul ibric al lui Shamiram, de patina discretă a arabescurilor de argint – strălucirea mătuită ce evoca pentru mine culorile „regatului armean“.

Lumea asta nouă, din ce în ce mai acaparatoare și mai „mixată“, din Siberia până-n New York, n-ar mai găsi un petic de pământ să adăpostească o cohortă mică de exilați, cu amintirile, cu speranțele lor și cele două fotografii de familie din încăperea în care Vardan dormea pe patul său încropit din valize. Din vârful vechiului meterez, sloganurile publicitare te îndemnau să consumi la nesfârșit, să-ți îndeplinești o multitudine de dorințe imediate, să-ți schimbi mereu „locația“, să amesteci culturile, să celebrezi exotismul.

Plimbându-mă prin locurile vremurilor dispărute, mă întrebam care fusese partea exotică a vieții lui Vardan și a vieţii mele în anii aceia de la apusul imperiului comunist. Un oraș mare din Siberia, un cartier mizerabil din care rar se întâmpla să ieșim și, în spatele meterezului, ferestrele acelea cu gratii groase de fier, anticamera lagărelor de muncă forțată. Existența aceea nu putea să pară altfel decât monstruos de îngrăditoare pentru oamenii din ziua de azi, mândri de faptul că sunt „cetățeni ai lumii“ și pariind numai pe „cultura globală“.

Totuși, acea modernitate care pretindea că e unită prin legătura dintre toți și toate se închidea, de fapt, într-o surzenie progresivă. Cu atât mai mult prin comparaţie cu ceea ce-mi arătase Vardan într-o zi, prin spărturile cubului nostru de placaj: mâna din spatele gratiilor de fier, un deţinut care încerca să deschidă ferestruica îngustă din celula sa. Pentru scurt timp, am intrat într-o comuniune cu el, una pe care nici cea mai sofisticată „conectivitate“ n-ar putea-o produce. Ne gândeam la bărbatul acela, ascultând fâlfâitul de aripi al unui stol de păsări migratoare: poate că, la fel ca noi, și el trăia sentimentul de libertate pe care i-l dădeau aripile lor mari, colorate în stânjeniu de asfinţit.

Noile exotisme îmi păreau rizibile, comparate cu ceasul solar al lui Sarven – timpul care ne trasa fragilitatea în fața cruzimii istoriei și infinita raritate a clipelor în răstimpul cărora, strânși laolaltă, puteam să ținem piept acelei fatalități cu sprijinul nostru frățesc pentru un om care voia să-și „dezgheţe sufletul“, cum ziceau bărbații care veneau să se așeze la masa bătrânului armean.

În ce privește nesfârșitele predici umaniste, această religie a omului care se crede Dumnezeu, îmi aminteam că Shamiram nu făcuse niciodată vreo profesiune de credință filantropică. Într-un cătun caucazian devastat de un conflict interetnic, a luat în brațe un copil care era rodul unui viol și l-a făcut fiul ei. Tatăl copilului era azer, așadar dușmanul! Or Shamiram a transformat moartea într-o viață nouă, iar ura, în dragoste.

I-a transmis lui Vardan ceea ce-i lipsea copilului aceluia încă de la naștere: o prezenţă maternă, visul unei patrii, o Armenie cu un trecut glorios de care el avea să devină atât de mândru și, mai ales, șansa de a nu se simți un simplu accident în curgerea haotică a timpului.

Iar dacă eu păstram, gândindu-mă la el, un sentiment de vinovăție greu de explicat, acesta decurgea dintr-o constatare care nu putea fi decât și mai stăruitoare cu trecerea anilor: murind cu puțin înainte să împlinească cincisprezece ani, Vardan nu apucase să cunoască cealaltă dragoste – pasiunea îmbătătoare, adorația care idealizează un chip, înflăcărarea

copleșitoare a trupurilor care se doresc. Toate lucrurile pe care mi le doream eu și pe care, ca orice om, aveam să le descopăr, să le pierd, să le regăsesc, să le caut iarăși, să le las din nou să-mi scape…

„Tot ceea ce a ratat pentru totdeauna!“, îmi ziceam eu, oțărându-mă împotriva mea pentru compasiunea mea prea generoasă.

Realizam cu amărăciune că fiecare an mă îndepărta tot mai mult de Vardan: el rămânea încremenit în adolescența sa, în pragul aventurilor amoroase, iar eu aveam să străbat etapele acestei expansiuni pasionale. Întâlniri, intensitatea schimbătoare a reciprocităților, noile legături, căutate, amplificate, uitate…

Aveam senzația că privesc prin geamul din spate al unei mașini acea figurină firavă, abandonată la marginea drumului și care devenea tot mai mică, ca apoi să dispară cu totul.

A trebuit să trăiesc o viață întreagă ca să pricep că, în loc să mă îndepărtez, mă apropiam de el. Căci Vardan știa că boala lui nu-i acorda prea mult timp și că, până la urmă, crizele lui anunțau iminența sfârșitului. Condamnarea aceea care atârna de gâtul unui adolescent atât de fraged mă uluia prin neîndurătoarea numărătoare inversă a zilelor. Și abia îmbătrânind am înțeles că mă aflam de-acum la egalitate cu copilul acela și că trăiam ca el, și ca noi toți, scurgerea din ce în ce mai accelerată a ridicolului număr de zile care ne despart de moarte.

Vardan ştiuse, pur și simplu, încă din copilărie cât de scurt este acest răgaz, iar stranietatea purtării sale se explica prin resemnarea calmă în faţa a ceea ce avea să i se întâmple. De unde, câteodată, aerul acela de bătrân, înțelept și detașat, care se întrezărea în el și ne provoca frică. Și, de asemenea, capacitatea lui de a vedea în existenţele noastre semnificația lor secretă pe care graba noastră de a deveni adulți și de a ne bucura de viaţă ne împiedica s-o vedem.

Fără să-și dea seama pe deplin, trăia cu sentimentul că nu are nici o clipă de pierdut angajându-se în jocul rivalităților și al dorințelor, această farsă umană care ne ademenea atât de tare. Puținele zile care-i rămâneau trebuiau folosite pentru lucrurile cu adevărat esențiale. Da, frunzele acelea de arţar ce acopereau poligoanele desenate pe asfalt, cerul care începea sub tălpile noastre, acea prostituată beată pe care el își îngăduia să o ajute, fără să se preocupe că poate fi văzut, ironizat, judecat greșit.

Ronine înțelesese stranietatea lui Vardan când vorbea despre un „alt principiu al existenței“.

Astfel, pe finalul vieții, m-am alăturat acelui adolescent care pendula pe marginea dispariției. Cu o amărăciune constantă,

iremediabilă, îmi ziceam că singura imagine a dragostei pe care îi fusese dat s-o vadă avea să se limiteze, pentru totdeauna, la o gaură decupată într-un panou de placaj: vederea unui cuplu neclintit, unit într-o îmbrățișare hipnotică, nepăsător față de restul lumii, sub ninsoarea liniștită... Acea unică imagine care, în realitate, ținuse preț de câteva clipe.

Timp de mulți ani, aveam să păstrez ideea că frumusețea acelei scene de intimitate nu era decât o umilă jertfă cu care viața mutilată a lui Vardan îl răsplătea înainte să se frângă. Un frumos crochiu al iubirii, un fulgurant punct de plecare, o mostră discretă a cunoașterii carnale la care nu urma să aibă vreodată acces.

Acum sunt convins că acel moment de contemplație nu era altceva decât dragostea însăși, în forma ei cea mai omenească, tragic de scurtă și totuși absolută.

Nu, nu exista altceva de descoperit, nimic ce ți-ai putea dori mai frumos. Numai acea femeie cu ochii închiși și bărbatul acela care vedea fulgii așezându-se pe pleoapele închise ale celei pe care o iubea. Nimic altceva.

Cei doi iubiți în eternul lor regat armean.